

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

[PROF. DR. ÂDEM CEYHAN'A 60. YAŞ ARMAĞANI]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1464389

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024

ss. 479-524

Makalenin Geliş

Tarihi

03/04/2024

Makalenin

Kabul Tarihi

27/05/2024

Yayın Tarihi

30/06/2024

HULUSÎ-İ BİTLİSÎ'NİN “ELVÂH-I SEB'A” ADLI ESERİ

Ekrem BEKTAŞ¹

ÖZET

Hulusî-i Bitlisi (Aktürk), 1880-1966 yılları arasında yaşamış ve erken yaşta memuriyete başlamış olduğundan Osmanlının yıkılış ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarını bizzat müşahade etmiş bir şahsiyettir. Dolayısıyla gerek saltanat gerek meşrutiyet gerekse de Cumhuriyet döneminde yaşanan siyasal ve toplumsal değişim ve dönüşümlere tanıklık etmiş biridir. Hukuk bilgisinin yanında edebiyat ve toplumsal meselelere de vâkıf olan Aktürk, tecrübelerini, duygularını ve hislenmelerini yazdığı eserlerle ortaya koymuştur. Hulusî'nin şairliğinin ürünü olan Terkib-bend'i tarafımızdan daha önce bir makale olarak ilim âlemine tanıtılmış, aynı makalede şairin hayatı ve eserleri hakkında kısa da olsa bilgi verilmiş ve yazarın “Elvâh-ı Seb'a” adlı eseri üzerinde çalışacağımızı belirtmiştik. Hulusî-i Bitlisi'nin yazdığı “Elvâh-ı Seb'a/yedi levha” isimli eser, 1331-33 / 1912-1915 yıllarında Kerkük Sanayi Mektebi matbaasında eski harflerle neşredilmiştir. Toplam yedi bölümden oluşan eserin fihristinde sırasıyla “eserin yazılış sebebi, çocukluk, gençlik, evlilik, aile ve insanlık âlemi” konuları ele alınmıştır. Her bir konuyu kendi düşüncesine göre tahlil ve tavsif eden yazar, ele alınan konuyla ilgili olmak üzere ayet ve hadislerden iktibaslar yapar ve manzum metin örnekleriyle de konuyu destekler. Yazarın üzerinde durduğu bu konular, bireyden bireye, bölgeden bölgeye, kültürden kültüre ve toplumdan topluma değişkenlik gösterdiği gibi her zaman ve her toplum için önem atfedilen kavramlardır.

¹ Prof. Dr., Harran Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., ebektas@harran.edu.tr., ORCID ID: 0000-0001-9205-2913

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

[Prof. Dr. Âdem CEYHAN Armağanı]

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024 ss. 479-524

Bu çalışmada yazarın “Elvâh-ı Seb’a” adlı eseri incelenmiş ve genel okuyucunun istifadesi için eski harfli metin Latin harflerine aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hulusî-i Bitlisî, Elvâh-ı Seb’a, çocukluk, evlilik, aile, insanlık.

HULUSÎ-İ BİTLİSÎ'S WORK "ELVÂH-I SEB'A"

ABSTRACT

Hulusî-i Bitlisî (Aktürk), who lived between 1880-1966, began his career in civil service at an early age, thus witnessing firsthand the downfall of the Ottoman Empire and the establishment of the Republic. Therefore, he witnessed the political and social changes and transformations that occurred during the reigns of the sultanate, constitutional monarchy, and the Republic. In addition to his legal expertise, Aktürk was knowledgeable about literature and social issues, expressing his experiences, emotions, and sentiments through his writings. The product of Hulusî's poetry, *Terkib-bend*, has been previously introduced to the scholarly world through an article, where brief information about the poet's life and works was provided, mentioning our intention to work on his work "Elvâh-ı Seb'a." Hulusî-i Bitlisî's work "Elvâh-ı Seb'a / seven tablets" was published in the old script at the Kerkük Industrial School press between 1331-33/1912-1915. The index of the seven-part work covers topics such as "the reason for writing the work, childhood, youth, marriage, family, and the realm of humanity." The author, who analyzes and describes each topic according to his own thoughts, makes quotations from verses and hadiths related to the topic and supports it with examples of poetic texts. The subjects the author focuses on are concepts that vary from individual to individual, region to region, culture to culture, and society to society, and are always important for every time and society. In this study, Hulusî-i Bitlisî's work "Elvâh-ı Seb'a" has been examined, and the old-script text has been converted into Latin letters for the benefit of general readers.

Keywords: Hulusî-i Bitlisî, Elvâh-ı Seb'a, childhood, marriage, family, humanity.

Osmanlının son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yarım asrında yaşayan Hulusî-i Bitlisî, saltanat, meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerindeki siyasal ve toplumsal değişim ve dönüşümlere tanıklık etmiş biridir. Aktürk, yaşadığı ve gördüğü bu hadiselerle ilgili tecrübelerini, duygu ve düşüncelerini yazdığı eserlerle ortaya koymuştur. Aktürk, “Elvâh-ı Seb’a” adlı eserinde, “çocukluk, gençlik, evlilik, aile ve insanlık âlemi” gibi konuları ele alır. Bu çalışmanın asıl konusu olan eserin muhtevası hakkında bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Eserin İçeriği:²

² Şairin hayatı önceki bir çalışmamızda yer aldığı için burada yeniden ele alınmamıştır. (Bektaş, 2024: 15-30).

Eserin kapağında, “Âsâr-ı gayr-ı matbûamdan”³ notu dışında, yazarın eserle ilgili iki beyti, müellifin künyesi, basım yeri ve tarihi yer alır. Eserin iç kapağında “münderecât” başlığı altında eserdeki levhalar diğer bir ifade ile bölüm adları yazılıdır.

Besmeleyle başlayan eserin mukaddimesinde, “kalp, lisan ve kalem” kavramları üzerinde durulmuş, lisanın kalbe, kalemin de lisana birer tercüman olduğu edebî bir üslûpla ifade edilmiştir. Mensur metinden sonra kalem erbabının ehemmiyetini ortaya koyan altı beyitlik bir manzume gelir. Yazar, Namık Kemâl'in

Ecza-yı beşer câlib-i ta'cîl-i fenâdır

İbkâ-yı eser mucib-i tahsîl-i bekâdır (Göçgün, 1999: 390)⁴

meşhur beytini örnek vererek anlatır.

Kendisini müellif-i hakir olarak gören Hulûsî, fazilet göstermek iddiasında olmadığını ancak bir dereceye kadar erbab-ı kemâlin eserlerini tetkik ettiğini ve bir dönem de medreseleri gezdiğini söyleyerek kendisinin de eser verecek kadar kabiliyet sahibi olduğunu söyler.

“Maksad-ı telif” alt başlığında, uyanışa, ahlâka, insanlığa ve vatan evlatlarına dinî nasihatler vermek için sade ve samimi bir dille hizmet için bu eseri telif ettiğini söyler. Saygın okuyucudan kusurlarının affedilmesini isteyen yazar eserin ilk levhasına başlar.

Yazar, “Levh-i evvel” başlığında eserin “Sebeb-i tahrir”ini/yazılış sebebini işler. Aktürk roman türünde eser vermek istemediği gibi roman okumaktan bile hoşlanmadığını ifade ettikten sonra kendisinin millî tarihle ilgili gizli konuları merak ettiğini ve o alanla meşgul olmak istediğini belirtir. Aktürk bir gece, maddi ve manevi hatıralarıyla boğuşması sonucunda böyle bir eseri yazmaya karar verir.⁵ İsmi vermediği fakat “zamanın oklarına hedef olmuş bir felek-zede” olarak tavsif ettiği bir dostu ile yine adını vermediği başka bir arkadaşının roman mütalaasıyla meşgul olmalarına bir türlü anlam veremez ve konuyu uzun uzun tartışır. Aktürk vakit geçirmek üzere ikinci arkadaşının da olduğu bazı dostlarıyla bir araya gelirler. Roman okumayı çok seven arkadaşı, yüksek sesle okuduğu romanı diğer dostlarına da dinlettirir. Kendi

³ Bu ifadeye göre eserin “yazma” olması gerekir; oysa eser eski harflerle matbu olarak yayımlanmıştır.

⁴ Bu beyit, Namık Kemal'in (1911: 118) “Lisân-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şâmilidir” yazısının başına eklediği beyittir.

⁵ Sebeb-i telifler hakkındaki bilgiler için bk. (Alp 2023: 72-89).

eserinin tashihiyle meşgul olan Aktürk, sesli olarak okunan roman ilgisini çeker ve konuyu dinlemeye başlar. Romanda işlenen temadan hareketle çocuk terbiyesinin fert ve toplum hayatında ne kadar önemli olduğundan hareketle özellikle de Kürdistan coğrafyasındaki çocukların terbiyesi için böyle bir eser yazmaya niyet ettiğini söyler.

Hulusî-i Bitlisî, bu eseri telif etmesinin sebebini de “*Telîfe sayimin esbâb-ı mucibesi, birçok âilelerin, birçok dûn ve efzûn himmetli insânların nigâh-ı intibâhı celp eden mâcerâ-yı tabîiye ve hulkîyesidir.*” cümlesiyle ifade eder. Kendi fitratının da manzum yazmaya daha uygun olduğunu, ancak yazdığı manzumelerin hayal ürünü olduğunu; çirkin de olsa herkesin evladının kendisine tatlı geldiğini belirten yazar, evlat hükmünde olan eserlerin de insana güzel görüldüğünü söyler. Tenkide daha elverişli olan şiirde hatanın daha az olduğunu belirten yazar, Bursalı Talib (ö. 1706)’in “*Kişi noksânını bilmek gibi irfân olmaz*” (Erdem, 1994: 212) mısraını alıntıyla kendini eleştirmekten çekinmez. Ve şiir konusundaki düşüncelerini aruz vezniyle manzume hâlinde de nazmeder.

Yazı yazmak veya manzume söylemek için geçirdiği ruhî hâlleri izah eden Aktürk, özetle bu bölümde yazı yazmasının sebeplerini ortaya koymaya çalışır.

Eserdeki “Levh-i sâni” olarak isimlendirilen ikinci levha “Âlem-i tufûliyet” yani çocukluk hâllerine ayrılmıştır. Kalemelerin bile yazmada yetersiz kaldığı ifade edilen çocukluk âleminin, büyük mevkilerde bulunan anne babaları bile nasıl kendine hizmet ettirdiği, cilvelerine ve gülücüklerine esir ettirdiği vurgulanır. Nesirle ifade edilen düşüncelerini nazma da döken şair, masum çocukların yaramazlıklarının sevimlerine sebep olduğunu söyler.

Çocuğa yarım hiddetle bakan anne ve babanın, çocuğun ruhunda meydana getirdiği psikolojik durumu edebî bir üslupla anlatan yazar, çocuğun gözyaşlarını sabah goncasındaki çiğ tanesine, anne babanın ağlayan çocuk karşısındaki durumlarını da güle karşı inleyen çaresiz bülbüle benzeter.

Günahsız çocukların ibret alınacak değişik kabiliyetlere, harikulade hâllere sahip olduğunu söyleyen yazar, bir çocuğun insanın en değerli uzvu olan gözünü çıkarsa bile azarlanamayacağı; özetle çocukluk hâllerinin tümü üzerinde durmanın mümkün olmadığını, çocukların hiçbir şeye muhtaç olmayan kudret sahibi Allah’ı temsil ettiklerini nakleder. Diyarbakir Gazetesi’nde daha önce neşredilen “Bitlis’te Bir Çocuğun Tevellüdü” isimli tarih manzumesiyle bölüm sona erer.

Üçüncü levha “Âlem-i sabâvet” yani gençlik âlemine ayrılmıştır. Burada da gençlik döneminin olumsuzlukları, evladın anne ve babasına karşı tavırları, ebeveynin çocuklarına karşı gösterdiği şefkat ve merhamet, gençlerin kendi aralarındaki geçimsizlikleri ve yaramazlıklarından dolayı babalarından çekinip korkmaları, annelerin babaya rağmen evlatlarından taraf olmaları, özellikle de bazı annelerin çocuklarının dışarda yaptıkları yaramazlıklarından dolayı övünmeleri, onları daha da cesaretlendirmeleri, bazı ahmak babaların da çocuklarının yapmacık hareketlerine kandıkları, Koca Rağıb Paşa (ö. 1763)’nın “Şecâ’at arz ederken merd-i Kiptî sirkatin söyler” (Demirbağ, 1999: 231) mısraını alıntıyla anlatmaya çalışır.

Hayır ve şerri bilen anne ve babaların, vefat ettikten sonra kendilerini rahmetle anacak evlat yetiştirmeleri gerektiğini belirten yazar, evlatların anne ve babalarının terbiyesi üzere yetiştiklerine dikkat çeker. Aktürk, iman ve küfrü birbirinden ayıramayan ve Kur’an ahlakından nasiplenemeyen anne-babaların ıslah olmalarını dileyerek bölümü bitirir.

Hulusî, dördüncü levha olan “Levh-i râbî”de gençlik devresinin hâllerini izah etmeye çalışmıştır. Bu bölüm “Âh gençlik bir gelse de yaşlılığın başıma ne getirdiğini bir anlatsaydım.” anlamına gelen Arapça beyitle başlar. Hemen hemen herkesin beyitteki bu anlamı yaşadığını söyleyen yazar, buluş çağına giren gençlerin fikrinde çok garip hisler uyandığı, çekindikleri kimselerle karşılaşmamak için gizlendikleri, çocukluk döneminde olduğu bu devirde de yazılmaya ve tasvir edilmeye değer olduğunu söyler. Gençlerin gençlik saikasıyla kendilerini bütün dünyaya karşı koyabilecek güçte ve kuvvette gördüklerini; bu yıllarda gençlerin yürüyüşleri bile garip olur; mahallenin güzel kızlarına hava atmaya çalışır, anne ve babasına karşı saygısızca davranır; önüne konan yemekleri beğenmez, ebeveynine sıkıntılar yaşatır kısacası her türlü rezaleti çıkarmaya çalıştıkları üzerinde durulur.

Cahil ve benlik davası güden bazı ebeveynin, çocuklarının ahlaksız ve serseri davranışlarıyla övündüklerini, yakın akrabalarını bile azarladıklarını nakleden yazar, “Keskin sirke küpüne zarar verir” atasözünü dikkate almadıklarını, bu tür insanların his ve idrakten mahrum oldukları, evlatlarına kötü örnek oldukları; dünya ve ahiret saadetinden mahrum kaldıkları vurgular.

Hulusî, zengin ailelerin gençleri ise hissi galeyana gelerek büyüklerin yanında çok rahat hatta saygısız davrandıklarını, hamiyetli ve namuslu insanların karşısında ezildikleri için aileleri üzerinde tahakküm kurmaya çalıştıklarını, özetle bazen insanlıktan çıktıklarını belirtir. Ziya Paşa (ö. 1880)’nin *Terkib-bend*’inden iki beyit alarak yazdıklarını ispat etmeye çalışan yazar, ahlaksız

insanların şerrinden Allah'a sığınır. Kur'an'dan bazı âyetler iktibas ederek konuyu izah etmeye çalışan Aktürk, hayır ve şerri işlemede insanın serbest bırakıldığını, iyi ile kötü insanın sıfatlarının ayetlerde açıkça ifade edildiğini, her insanın Kur'an'dan yararlanmasının mümkün olmadığını, dolayısıyla insanların kendi akli kadar mesul olduklarını söyleyerek bu konuyu bitirir.

Eserin beşinci levhasının ana başlığı "Âlem-i izdivaç" olup bu bölümde evlilik konusu ele alınır. Bölümün alt başlıkları ise "şiddet-i şefkat/şiddetli şefkat", "tesir-i firkat/ayrılığın etkisi", "ğaleyân-ı nefret/nefretin üstün gelmesi" ve "teksir-i muhabbet/sevginin artması" dir. Şefkat hissinin fitrî yani doğuştan olduğu, vahşi ve gayr-i vahşi hayvanatta bu hissin bulunduğu, insan ve hayvanın yavrularına karşı bu şefkat hissi beslediklerini belirten yazar, evladı ne kadar çirkin olursa olsun bir babanın kendi evladına karşı aşırı şefkat hissi beslediğini söyler. Hayvanlar âleminde bazı örnekler verildikten sonra "ayrılığın tesiri" alt bölümüne geçilir. Burada ailesinden uzak kalan her insanın merak edip ruh sıkıcı hayaller kurduğu, türlü sıkıntılarla karşılaştığı özetle melal verici bir hâl yaşadığı ifade edilir.

Karı ve koca arasındaki nefretin çok tuhaf bir manzara teşkil ettiğini söyleyen Aktürk, ahlaksız kadının fikrinde ısrarcı olduğunu, kocasından izin almadan kendi başına kararlar aldığını, namuslu kocanın güzel ahlak için eşine yaptığı nasihatleri dinlemeyip kocasını etrafındakilere rezil etmeye çalıştığını söyler.

Koca ahlaksız olunca eşi ne yaparsa yapsın bir türlü kocasını memnun edemez ve onun nefretini kazanır. Ahlaksız erkek, türlü ve basit bahanelerle eşine ve onun ailesine hakaret ederek ailedeki huzuru kaçıır ve aile huzursuzluğu mahkemeye kadar intikal eder. Bazen karı ve koca arasındaki nefret ölünceye kadar devam eder.

Kadın ve erkek arasındaki muhabbet hem dünyada hem de ahirette refaha ve saadete vesile olmaktadır. Erkek ya da kadının bazen hataya düşerek "Cennet annelerin ayakları altındadır." hadisini anlamadıkları ifade edilir. Dolayısıyla bazı hayırsız evlatların, kendisini bin bir türlü meşakkatle büyüten anne babasına ya da yakın akrabalarına ilgisiz kaldıkları, hâl-hatır sormadıkları, basit bir mesele yüzünden onları incittikleri, hatta evladın eşi ve çocukları yüzünden anne ve babasına her türlü rezaleti yaşattığı dile getirilir. Bu olumsuzluklara karşın bazı hayırlı evlatların ise ebeveynine karşı hürmetlerini eksik etmeden hadis-i şerifin gereğini yerine getirdiklerini söyler. Anne ve babasının rızasını esas alanların, çoluk ve çocuğuna karşı da merhametli oldukları nakledilir. Kadının vazifesinin ağır olduğunu özellikle de Kürdistan'da bazı kadınların daha çok iş yükü altında ezildiklerini müşahede

eden yazar, batıda ise bazı kadınların bütün sorumluluğu üstlendiklerini belirtir. Kur’ân’ın hükümlerine göre evliliğin şart olduğunu söyleyen yazar, Hz. Muhammed’in “*Evlenin, çoğalın çünkü ben sizin çokluğunuzla övüneceğim.*” hadis-i şerifini zikrederek evlilikle ilgi bazı ayetleri nakleder. Rızkı diğer bir ifade ile geçimi bahane edenlerin evlenmemelerini eleştiren Aktürk, Allah’ın rızka kefil olduğunu söyleyerek bu fikri çürütmeye çalışır. İki beyitlik şiir örneğinden sonra evlenmeye niyet edenlerin buldukları işte çalışmalar gerektiği, “*Çalışıp kazanan Allah’ın sevgilisidir.*” sözü örnek olarak verilir. Çalışmayan insanları yeren yazar, bu bölümü Ziya Paşa’nın meşhur “*İnsanın bu küçük aklı, yüce Allah’ın hikmetlerini kavrayamaz. Çünkü bu terazi, o kadar ağırlığı kaldıramaz.*” manasındaki beytiyle bitirir.

Eserin altıncı bölümü olan “Levh-i sâdis”te aile mevzuu üzerinde durulur. Ailesinin refah ve rahatı için çalışan insanların, insanlığın kadrini bilen kimseler olduğu belirtilir, aile geçiminin sağlanmasını sahilik/cömertlik ve bahillik/cimrilik kavramları üzerinden açıklanır. İzdivaçla ilgili bir önceki bölümde ailenin önemi üzerinde durulduğundan burada mevzu kısa tutulur ve ailede şu hususlara dikkat edilmesi gerektiği vurgulanır. 1. Tevhid-i efkâr/fikir birliği 2. Muhafaza-i namus ve esrar/namusu ve aile bireyleri arasındaki sırları koruma 3. Hiyel ve desâyisden âr/hile ve desiselerden çekinme 4. İlâ-yı şân/ailenin şanını yüceltme ile birlikte ittihad/birlik ve sadakat/bağlılıkta ısrar etmek. Sayılan bu dört kurala dikkat etmeyen ya da ihlal eden ailelerde saadetin ve aile birliğinin kalmayacağı özellikle de istibdat devrinde ailelerin türlü felaketlere düşer oldukları vurgulanır. Konuyla ilgili verilen manzumede de II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası yani istibdat ile hürriyet mukayese edilir. Meşrutiyetin bile aile müessesesindeki bozulmaları engelleyemediğini söyleyen Hulusî Aktürk, Trablusgarp harbinden dolayı halkı maddi ve manevi yardıma davet etmek için yazdığı manzumesine yer verir. Kurtuluşun doğrulukta olduğunu söyleyen Hulusî, aruzla yazdığı sonraki manzumelerinde de Osmanlı’nın dağılma sürecinde halkta görülen bazı olumsuzlukları dile getirir ve zamaneden şikâyet eder. “Bütün fiil ve sözlerimizde hak ve hakikat yolunu tutarak kalbimizden yalanı atmalıyız.” der. Yalanı yılanı benzeten yazar, yalanın fert, aile, kabile ve cemiyet hayatında açtığı tahribata uzun uzun değinerek konuyu bitirir.

Eserin son levhası ise “Âlem-i insâniyet”e ayrılmıştır. Bu başlıkta yazar, insanlığın Allah tarafından bağışlanmış bir hediye olduğu, insanlığı bilen fertlerin toplumda güzel roller üstlendikleri, dinine, milletine ve devletine hizmet edenlerin insanlık şerefiyle onurlandıkları ifade edilir. Sahte insanlık iddiasında bulunanların ise sözüne itibar edilmemesi gerektiğini hatırlatan

yazar, bu tür insanların riyakârlıkla ibadete yöneldiklerini ve insanları aldatmaya çalıştıklarını örnekler üzerinden uzunca anlatır. Anlattıklarını bizzat müşahede eden yazar, bu tür insanların korkak oldukları, sahte vatanperverlik kisvesine büründükleri, anlattıkları yalan mevzularla gülünç duruma düştüklerini belirtir.

Hulusî, bu başlığın sonlarına doğru kendine göre ideal insanın özelliklerini âyet ve hadisler iktibas ederek anlatmaya çalışır. Metnin mensur kısmında anlatılan hakikatler nazma da aktarılmak suretiyle tekrar edilir. Eser “*el-Hakku mürrün velev kâne dürrün*” Arapça sözüyle son bulur.

Eserin Dil ve Üslubu:

Hulusî-i Bitlisî, “seb’a semâvâtin/yedi gök” ayetinden ilham alarak eserine “Elvâh-ı Seb’a” adını vermiştir. Mensur olmasına rağmen yer yer manzum metinlerin de yer aldığı eserde yazarın hukuk ve edebiyat kadar sosyal meselelerde de geniş bir bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Metinde iktibas edilen ayet ve hadislerden onun Arapçaya, -az da olsa- metinde yer alan Farsça beyitlerden de onun Farsçaya hâkim olduğunu anlamak mümkündür. Yine düzyazının monotonluğunu gidermek üzere metne alınan Türkçe beyitlerden de şairin klasik Türk edebiyatından ne derecede haberdar olduğunun göstergesidir. Hukuk literatürüne sahip olan yazarın kurduğu cümleler ve üslubu ise Türkçeye dolayısıyla dil bilgisine olan hâkimiyetini ortaya koyar. Arapça özellikle de Farsça tamlamalarla uzun cümleler kuran Aktürk’ün yaşadığı zamana göre dili ağır sayılabilir. Ancak ilmi konuların derinlemesine tartışılıp kaleme alınması da dili kullanma becerisiyle mümkündür. Yazarın cümlelerindeki mantık silsilesi ve kelimeler arasındaki uyum, üsluba akıcılık verdiği gibi okuyucuyu da sürüklemektedir.

Eserdeki yazara ait ve başka şairlerden alıntılanan manzumelerin tümü aruz vezniyle yazılmıştır. Şaire ait manzumelerde aruz kusurları da yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla geniş bir bilgi birikimine sahip olan Hulusî-i Bitlisî şiirde olduğu kadar nasirde de başarılı olduğunu yazdığı eserlerle ortaya koymuş bir şahsiyettir.

[Metin]

Âsâr-ı gayr-ı matbûamdan

Elvâh-ı Seb’a

[fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün]

Âyet-i “seb’a semâvâtın”⁶ gelince hâtıra

Eyledim tahrîre akdâm-ı seb’a-i elvâhımı

Olsun ehl-i intibâha tâbe-mahşer hâtıra

Anlaşılısın hangi meyle mâlidir akdâhımı

Müellif-i Hakîr

Nesimî-zâde Hulûsî-i Bitlisî

Kerkük Sanâyi Mektebi matbaasında tab olunmuştur.

1331-1333

Mündericât

Levh-i evvel: Sebeb-i tahrîr

Levh-i sâni: Âlem-i tufûliyyet

Levh-i sâlis: Âlem-i sabâvet

Levh-i râbi: Âlem-i şebâbet

Levh-i hâmis: Âlem-i izdivâc

Levh-i sâdis: Âlem-i âile

Levh-i sâbi: Âlem-i insâniyyet

(s. 3) Bismillâhirrahmânirrahîm

Mukaddime

Kalp insânın hazîne-i hissiyât u irfânı, lisân ise o hazînenin tercemân-ı belîğü'l-beyânıdır. Kalp, nûrdan mahlûktur. Kalbe toplanan envâr-ı bedîa-i fitriye işte o lisân-ı mukaddes vâsıtasıyla halka i’lâm olunur.

İstidâd-ı zâtî sevkiyle bir kalbin mahsûlü ne kadar rengin, bir lisânın talâkatı ne kadar zengin olsa yine bir esâs teşkil edemeyeceği her bir kalp sâhibinin müsellemidir.

Çok vakitler görülmüştür ki erbâb-ı faziletten birinin lisân-ı fesâhat-beyânından çıkan sözler sâmiîni ağılatır. Fakat küçük bir risâle sûretine olsun

⁶ “yedi gök (olarak) (Bakara, 29)

vaz edilmediği takdirde o sözleri sathî bir hikâye derecesinde kalarak unutulur, gider.

Herhâlde şu esâsa müstenittir ki fezâ-yı *Kur'ân-ı Kerîm*'de ma'al-kasem tasrîh buyurulan kalem gibi bir nâsir-i hikmette lisânın tercümânı olmuştur.

(s. 4) Demek oluyor ki lisân kalbe; kalem de lisâna birer tercümân-ı bediül-beyândır. Bir kerre fikr-i ibretle düşünülür ise tahsîl ve terakkî yardımıyla bu üç lâzıme-i insâniyeyi hâiz olan erbâb-ı iktidârın kadr ve kalemini vasf edenlerin zîrdeki kıta-i rûh-perveri şâyân-ı dikkat u hürmet olduğu anlaşılır.

[**mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün**]

Erbâb-ı kalem terbiyet-âmûz-ı ümemdir

Âdâb-ı ümem mâ-hasal-ı feyz-i kalemdir

Kadr-i kalemi anla ki iclâl-i azîmi

Nezdik-i İlahîde bile cây-ı kasemdir

Hep kadr-i kalemdir o fazîlet ki hemîşe

Hem devlete hem millete mes'ûl-ı himemdir

Mecrâ-yı kalemden dökülen mâ-i ma'ârif

Bâğ-ı vatan-ı devlete bârân-ı keremdir

Ehl-i kalemin bilmeliyiz kadrini zîrâ

Endişeleri âleme ebvâb-ı ni'amdır

(s. 5)

Efrâdını ehl-i kalemin Hakk ede teksîr

Onlar ebeden câmi-i envâ-i himemdir

İşte bu hakîkata mebnîdir ki erbâb-ı fazl u edeb neşr-i âsâr ile ibkâ-yı nâm u şâna mazhar olmuştur. Çünkü mukaddeme-i *Terkîb-bendde* de gösterildiği üzere:

Eczâ-yı beşer câlib-i ta'cîl-i fenâdır

İbkâ-yı eser mucib-i tahsîl-i bekâdır

Müellif-i hakîr...! Hâşâ izhâr-ı fazl iddiâsında bulunanlardan değilim. Bir dereceye kadar âsâr-ı erbâb-ı kemâli tetkik, bir aralık da medreseleri gezdiğim için netîce itibariyle diyebilirim ki:

Kemâl-i hem-nişîn der-men eser kerd

Ve ger ne men hemân hâkem ki hestem (Sadî, 1373: 32)⁷

Maksad-ı telif: İntibâha, ahlâka, insâniyete ve birtakım şübbân-ı vatan için temsil ve teşbih tarîkıyla nesâyih-i dîndârâneye sâde ve hâlis bir lisân ile hizmetten ibârettir.

Bu hâlde taksîrâtımın afvını kâriîn-i kirâmdan bilhâssa temennî vesilesiyle sebep-i tahrîr-i elvâha şürû’ eylerim!...

(s. 6)

Levh-i Evvel -1-

-Sebeb-i tahrîr-

Tabâyi-i beşeriye yek-dîgerine zıt ve muhâlif olduğundan herkes kendi ahkâm-ı kalbiye, ârzû-yı meyelânîsine tâbi olmak ister! Bu levhada bidâyet-i fikr, tettebbu-i âsâra münhasır olmasına binâen maksad-ı intibâhı okur-yazar olmayanlara da kolaylıkla ifhâm için âheste kalem olmağı, tüz-rakam olmağa tercih ettim.

Ne ise, bu zemînde, roman tarzında eser vücûda getirmek şöyle dursun hattâ o yoldaki âsârı okumaktan bile hoşlanmazdım. Bir gece manen maddeten kuvve-i akliyemi ihlâl ve işgâl eden birtakım hâtırât beni şiddet-i ihtiyâç ile şu perâkende eser-i nâ-çîzin tahrîrine sevk etti. Daha evveleri târîh-i milliyemizin tetkik-i ledünniyâtı ile iştigâl etmek isterdim. Bu ârzû-yı mukaddesin temâdi-i husûlüne de bazı târîhlerdeki hâdisât-ı elîmeden mütevellid hulyâ-yı infiâl hâil olurdu. Deryâ-yı infiâlden infisâli müteâkip sihâm-ı zamâna hedef olmuş bir felek-zede ile dem-sâz olurdum. O felek-zedeyi izâle-i tesîr için tedârik ettiği romanın mütâlaasıyla meşgûl bulurdum.

(s. 7) Tahammülün, sabrın amâk-ı hafâsına dalmış, Avrupa’da manâ-yı tâm ile matbûat ve istikbâl-i hayât-ı Osmâniyeye hizmet sadedinde cihânın germ ü serdine katlanmış ve âdetâ arslan yüreginde, melek sîretinde yâr olmuş olan o felek-zedenin nâmûskâr erbâb-ı dirâyetten olduğu malûmum iken romandan hoşlanmadığım için mütâlaaya inhimâkinden kalben gücenirdim.

⁷ “Dostun güzellikleri beni etkiledi. Yoksa ben bildiğin toprak parçasıyım.”

Bazen kendi kendime bu adam ne tuhaf adamdır. Böyle münhemikâne roman okumadan ne anlıyor, dinî, vatanî kitâplar bulsa da okusa daha muvâfık olmaz mı? derdim.

Bu felek-zedeye -birinci- ismini tesmiye edince vâzifesini âdetâ roman mütâlaasına hasretmiş -ikinci- bir bildiğim de var idi ki çok vakitler birincinin mütâlaasına iştirâk eder, çok vakitler de romanı fart-ı imsâk ile birincinin elinden kaçırır giderdi.

Birinci kâh bir tavr-ı metânetkârâne ile teslim ider, kâh da az sabrediniz şu sahifeyi bitireyim vereyim, yolunda niyâza başlardı. İkinci kitâbı kaçırmayısıyla bir köşeye çekilir, birinciye müsâbakat etmek isterdi ki o takîb-i fikr-i müsâbakâtı ya şiddet-i ye's ü kederinden veyâhud galeyân-ı aşk u telezzüzünden idi..! Bu hâl-i hayret-iştimâl bir müddet birinci ile ikinci arasında cereyân eyledi. Bir gün yine ikincinin elinde bir romana tesâdüf ettim. Roman mütâlaasına eski nazar-ı nefretim (s. 8) bâkî idiyse de âdetim iktizâsınca mütercim yâhud müellifinin ismini sordum. "...'nindir." cevâbını verdi. O mütercimin dine, ahlâka, hikemiyâta husûsan sâir gûna tedkikât ve tetebbuâta dâir bazı âsâr-ı hikmet-nisârı nazra-ı iftihâr ve ibtihâcımı tezyîn ettiği için öyle bir zâtın terceme-kerdesine nefret, mahz-ı cinnettir diyerek "ikinci"nin o günlük mütâlaasına iştirâk ettim.

Akşâma doğru ikinci ile birlikte ihvândan birinde vakit geçirmek müyesser oldu. Gece beşte orada kalmak takarrür edince birinciye unutturan ikincimiz berâber bulundurduğu romanın çok yerlerini arkadaşlara dinletti. Ben de dinî bir risâlecîğimin ikmâl-i nevâkısıyla meşgûl bulunduğum hâlde kulağımı kapamak nasîp olmadıktan sonra hâh nâ-hâh ikincinin sesini işitmekten kurtulamıyordum. Vaktâ ki ikincinin âheng-i aşk u sevda ile mütâlaası o roman müterciminin değil müellifinin vaktiyle bir hânedâna mensûp iken birçok servet sâhibi olduğu hâlde sâika-i kader bütün mâ-meleki elinden çıkararak nihâyet kahyâlıkla lordun birine dehâlete, hizmete mecbûr olduğu ve envâ-i mihen u felâkete uğradığı, türlü türlü mudhikaya tesâdüf ettiği sahifelere yetişti. O vakit bende de kulak tutmak için bir hiss-i tabîi hâsıl olarak hemen elimdeki risâleyi bırakarak gönül ârzusuyla dinledim. Terbiye-i etfâlin nefreti câlib sâir âmâlin ahvâl-i beşeriye üzerindeki (s. 9) tekerrüründen mütehassıl vakâyiin o romanda mündemiç şiddet-i tesîrâtını nazar-ı dikkat u ibrete alarak ba'demâ roman mütâlaasını hattâ bu eser-i nâ-çizin vücûduna hizmet ve en ziyâde Kürdistân muhîtime göre ahlâka şiddetle taalluku olan hüsn ü kubhun irâesine niyyet ettim.

Telif sayimin **esbâb-ı mucibesi**: Birçok âilelerin, birçok dÛn ve efvÛn himmetli insânların nigâh-ı intibâhı celp eden mâcerâ-yı tabiye ve hulkîyesidir. Binâen-aleyh sebep-i tahriri tahrîke bâdî olan meyl ü merâkım dâimâ manzûm yazmak, o yazdığım manzûmâtı da hem-hâllerimle mevki-i tenkîde vazetmek idi. Garîbi şudur ki bir adamın evlâdı ne kadar çirkîn, kendi de ne kadar şefkatsiz olursa olsun evlâdını âherin evlâdına tercihân sever.

Ben de bu kazıyye-i tabiyyeye kıyâsen yazdıklarım içinde şu mısra pek güzeldir. Öbürü hikmet-ârâdır. Berikinde sanat-ı tezât vücûda gelmiştir. Dalgaları arasında yığılır, kalırdım. Bundan başka yalnız kaldığım zamânlarda da kendi kendime bir tenkît kapısı açar, görürdüm ki yazdıklarımın kâffesi birtakım mevhûm hayâlâtı temsil ediyor.

Tenkît ile doğrulan hatâ tekerrÛr etmez. Bir de -*Kişi noksânını bilmek gibi irfân olmaz*- kazıyyelerine şiddet-i muhabbet ve riâyetim hasebiyle yazdıklarımı ikâmete memûr bazı erbâb-ı kaleme de gösterir de tabâyi-i beşeriyedeki zıddiyetten tâm bir misâl-i teessÛf-iştımâl [Fe-sÛbhana'llâh] birinin muvâfık (**s. 10**) gördüğü mısırâı diger begenmez, diger biri işe garaz karıştırır, daha başkası hiç çekemez! Bazısı da:

[**mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün**]

Bu sözde yok isâbet olmamışdır

O bir söz fenn-i şi're uymamışdır

Evet yokdur fesâhatdan eser yok

Belâğatsız şi'r haşv u 'ilel çok

Eger tertîb idersem böyle eş'âr

Daha ta'dâda gelmez neşr-i âsâr

Falân vaktimde bir şi'r-i dil-ârâ

Güzel dinle degil mi? Hikmet ara!

Nasılsa hükm-i vicdânımla yazdım

Acîbdir ye's ü nisyânımla yazdım

Sürûr-âver sünûhâtım görülmez

Görülmez her şuyû'âtım görülmez

(s. 11) mazmûnuna mutâbık olarak kendini medh u sitâyîşe gayret, bu cereyân üzerine ben de o gibi garîbü'l-meşreb meyûsların tatyiben, hürmeten fazl u kemâline şehâdet ederim. Fakat tahammül fevkinde manâsız tabîatlara marûz kalınca hakkı teslim etmeyen garazdârânı bir tavr-ı tecâhülkârâne ile iskât için ortaya bir mesele atar, Sînâ'da bâl-i nâz açarak pervâz sevdâsıyla “Mûsâ”ya itirâz eden hod-bîn kartalın kanadını öyle bir kırardım ki Mûsâ'yı da Sînâ'yı da unuttur, tuhaf ayyâşlar gibi ya isrâf-ı kelâm yâhud “kâfidir ve's-selâm”ı dârü'l-emân ittihâzıyla hıfz-ı lisân ederdi. Cây-ı taaccüb şurasıdır ki çok vakitler tadât ettiğim garîbü'l-mesleklerin efkârı üzerinde garîp muhâkemât yürütürdüm. Yanî birer hiss-i ihtirâm ile topladığım ârâyı hıfz ederek mevki-i ârâmıma giderdim. Âdet-i belde icâbınca komşuların bâhusûs geceyi geçirmek için bazı misâfirlerin içtimâna münhasır olan o mevki-i ârâmıma, gece olmasıyla bir kaç toplandır herkes başına geleni bahs ve irâd, o meyânda âh...!

[mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

“Senindir devr-i devlet hükmünü dünyâya infâz et

Hüdâ ikbâlini hıfz eylesin her türlü âfetten” (Kaplan, 1981: 37)

beytini nesre tahvîl edilmişçesine âmiyâne ve fakat hâlisâne bir lisân-ı havf ü haşyetle iştihâd ederlerdi.

(s. 12) Benim yerim aşağı baştaki masanın yanındaki bir piyâde sandalyesi idi. Cemâat lâf-i mübâhâtın dipsiz deryâsına dalınca ben de fırsattan bi'l-istifâde bahsi geçen erbâb-ı iktidârın her birinden ahz ve hıfz ettiğim ârâyı hayâlî bir tasavvur ile muâyene eder görürdüm ki birinin fikri pek parlak fakat garazdan hâlî degil, birinin fikri pek musîb fakat hasetten ârî degil, nihâyetü'l-emr işime gelmeyen ârâyı çürüğe çıkarır, işime gelenleri de bir hiss-i tazîm ile kabûl ider, tarîk-i tahsîle giderdim. Bazen gâlib gelir, bazen de öyle âdî, öyle âfâkî itirâzlara kapılırdım ki hemgâm-ı tedâfüde hukûkî zâyî olmuş müddeî sıfâtında feryât eylerken maznûn sıfâtını bile ihrâz edemeyecek derecede hudûd-ı muhâkemededen hâriç kalırdım. Her sözümün mucib-i istihzâ olduğunu kânûn-ı hak ve hikmete tevfikân çok vakitler vicdânım bir sadâ-yı hakkânî ile gûş-ı idrâkimde teccîm ettirmiştir.

Binâen-aleyh birinci levha-i intibâhı teşkil eden “sebeb-i tahrîrim” inşâallâh bilcümle ihvânımın da bâis-i tezyîn-i nigâhı olur.

(s. 13)

Levh-i Sâni -2-

Âlem-i Tufûliyyet

Âlem-i tufûliyyet, öyle bir âlemdir ki şerh ve tavsifinde kalemler kâsırdır. Tıfl-i masûm, daha o âlemde iken cihânı yed-i teshîrinde inleyen, titreten eâzımın bile mevk-i ârâm u taazzumunu, türlü türlü kumaşlarla müzeyyen olan sarâyların sadr-nişîn sadrını âdetâ mahall-i def ittihâz eyler. Bu hâl, bu harekâtıyla berâber şefkat fukarâsı olan insânları bile cilvesine, handesine esîr eder. Çünkü:

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Pek güzeldir sîreti sıbyân-ı şîrîn-güsterin

Pek latîfdir ibtisâmı tıfl-ı behcet-âverin

Nûr-ı ma'sûmiyyetin kalb-i sabîdir menşe'i

Cümle etfâlin meleklerdir sahîhâ hem-demi

Bir ferîştehdîr ki etfâl âkıbet insân olur

Kim bakarsan bir sabînin rûyuna hayrân olur

(s. 14)

Meseldir çeşmânını tezyîn eder eşk-i teri

Pek çapak ammâ kurur o eşk-i tal'at-perveri

Âh o ma'sûm neşr eder etrâfa nâzik bir sadâ

Söylemek ârzû eder her ne görürse ibtidâ

Her tebessüm eyledikçe âdemi meftûn eder

Hâl u tavrı her husûsda kalpleri memnûn eder

Manzûmesini izâhen arz etmek isterim ki bir tıfl-ı masûmun en büyük kabâhatından dolayı göreceği hakâret yanî ameline göre bir cezâ tertîbine müsâraat lâzım gelse herkes tarafından zehâdânına bir tavr-ı meftûnâne ile parmak vazından ibârettir!..

Bilakis hiddetle nîm nezâret lâzım gelse o zamân yâkût-ı ahmerden mahlûk, birçok korcuk içine mevzû zemîni sadefe, peyk-i etrâfı kıymettâr taşlara meyyâl, asıl bebeği cevher-i sevdâdan numûne-i zî-kemâl olmak itibariyle şâyân-ı tavsîf gözlerinden terâküm eyleyen eşk-i tufûliyet birer fâsıla-i mütesâviye ile nüzûle başlar. Bir sûrette ki sabâh goncası üzerindeki şebnemlerden misâl olmak üzere gözlerinden kopan dâneler çehresini tezyîn ile berâber tâb u tûvânı kesilmiş bir bülbül-i (s. 15) nâlendesi olan güle karşı ne sûretle zebûn olur ise kendisine hiddetle hasr-ı nigâh eyleyen peder ve mâder de hemen aynı sûretle o tıfl-ı nâzeninin merhâmetine dehâletten kurtulamaz. Ya sesini kesinceye kadar yalvarır ya sadâ-yı hazîninden müteessir olmamak için bir tarafa saklanır yâhud bir tarafa saklanamaz da:

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Bana gel ağlama ey ma'sûm
Sade-fâzâde bir güzel hürsün
Şimdi sen nev-nümûde bir dürsün
Sana cem'iyet-i beşer mahkûm!
Hep huzûrunla müftehir dil-şâd
Sana kânûnlar olur mûnkâd

Tıfl-ı masûm şâyân-ı ibret daha başka sûretle de istidâd ve kâbiliyet-i hârikülâdeyi hâizdir ki insân o istidâd-ı kâbiliyete dikkat ettikçe garîk-i lücce-i hayret oluyor. Meselâ: Masûm tıfl, kendine izhâr-ı muhabbet edenin tesâdüfen eşref âzâsından bir gözünü çıkaracak olsa bile yine tekdîre müstehak olmaz!

Vehleten tekdîre hedef edilir ise o dakîkada hânesi ihrâk (s. 16) edilmiş ve gûyâ ki anası, babası bütün taallukât, akrabâsı a'dânın şemşir-i kahrında helâk olmuş mazlûmlar gibi feryâda başlar!...

Elhâsıl nigâh-ı intibâhı celp eden hâl-i tufûliyyet üzerinde uzun uzadı fikr ü muhâkeme cereyân ettirmek nâbe-mahal olduğundan ancak bidâyet-i tufûliyyet ile kudret-i fâtıra-i Sübhâniyeyi temsil ve tayînine dâir olup 324 senesinde kaleme alınarak Diyarbekir Gazetesiyle neşr ettirilen birkaç kıtayı hasbet-taalluk âtiye naklen tufûliyyetten geçelim!..

Bitlis'te Bir Çocuğun Tevellüdü

[mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün]

Bî-çârelerin ne haddi vardır
Dem-sâz ola kudret-i Hudâ'dan

Abdin emeli bir intizârdır
Mir'ât-ı münîr-i Mustafâ'dan

Mir'ât-ı münîr-i Ahmedîden
Allâh görünür demiş halâyık
(s. 17)

Her şeydeki sırr-ı sermedîden
Tevhîd okunur demiş halâyık

Maksad nerede kalem şaşırmış
Kaymış gidiyor Hudâ'ya doğru

Dil hadde-i zârını aşırmış
Güvâ çıkıyor semâya doğru

Ey hâme-i mâ-bihi'l-hayâtım
Toplan da beni sürûra gark et

Hükm eylemeden benim memâtım
Tevlîdini **Sabri**'nin de fark et

Her tıf-ı garîb latîf-manzar!
Mâderle peder muhabbetinden!

Her nutka olur hayâta mazhar!
Hakkın keremiyle kudretinden!
(s. 18)

Yâ Rab ne kadar kadîrsin sen!
Her zerrede kudretin nümâyân!

Yâ Rab ne kadar kerîmsin sen!
Her katre eder kemâlin ityân!

Ekvâna veleh veren cemâlin
Dünyâyı cinân eder cenânın

Cânsızlara cân veren celâlin
Mâderleri çekmiş imtihâna

Eşyâda 'ayân olunca ezdâd
Mebhût oluyor bütün pederler

Vaktâ ki gelir cihâna nev-zâd
Mâderleri terk eder kederler

Geldin şu cihâna sen de Sabrî
Günden güne yâda al bekâyı

(s. 19)

Eyyûb gibi san'at ile sabrı
Ma'nâsını anla bil! Fenâyı

Şîr içmeyi terk edince şîr ol
Ahlâkını her dem eyle tehzîb

Hayr işde hemân esîr-i hayr ol
Bir ferdi sebepsiz etme ta'zîb

Hürriyyetin zevâli yokdur
Hür mektebine be-câsın el-hak

Devrin sana iltifâtı çokdur
Tebrîke sezâ sezâsın el-hak

Hilkatde de hür idin esâsen
Âğûşuna aldı devr-i ahrâr

(s. 20)

Yüksel dahı hürlere kıyâsen
Sevsin seni yâr hem de ağıâr

Son mısırâ'a “Sabrî” eyle dikkat
Al nushı “Hulûsî”den rehâ bul

Mu'cem oluyor sana velâdet
Bir fâzılı bul fenâda haşr ol 1324/1906-7

(s. 21)

Levh-i Sâlis -3-

Âlem-i Sabâvet

Âlem-i sabâvet, öyle bir âlemdir ki ebeveynin o âleme dâir olan şiddet-i şefkat, derece-i meyl ve muhabbeti sabînin ise fikr-i mülâabeye hizmeti, tahsîl ve sanattan nefreti, daha emsâli tavır ve hareketi kıyâs ile tatbikten vârestedir. Tabiiyât-ı vâzihadandır ki sabîi bazen arkadaşlarıyla münâzaa çıkarır ebeveynim işitirse beni öldürürler gibi müthiş vâhimelere korkunç hayâllere tutulur. Fakat her hâle rağmen nehârını kemâl-i zevk u şetâretle geçirdikten sonra leylin ibtidâsına doğru evin kapısında, sofasında, bâğçesinde gizlene gizlene nihâyet pederinin bulunduğu oda kapısına cân atar. Pederinin münâzaa husûsundaki fikrini kemâl-i havf u haşyetle dinleyip anlamak ister. O dakikada “Babam odadan çıkarsa beni görecek, dövecek zannıyla rakîk kalbinde çarpıntılar, dalgalar, hisler uyanır. Sabî o hayâlât-ı kasvet-engîz dehşeti altında ezilip dururken tesâdüfen odadan çıkan vâlîde-i müşfikası tekdîr ve tevbîhe müsâraatla berâber “Oğlum! Bu zamâna kadar taşrada **(s. 22)** kalınır mı? Oynamaktan, haylazlıktan geceleri de mi ferâgat etmeyeceksin! Hele açlık hiç de mi hâtırından geçmiyor? Yoksa açlıktan müberrâ mısın? Melek misin? Şeytân mısın? Nesin? Ne olacaksın? Gel! İçeri gel! diyerek elinden tutar, odanın bir tarafında oturtur. Odada bulunan pederi tabîidir ki

ya metânet-perver olur yüz vermez, hiç aldırılmaz ya tedbîr-i sâlim ashâbından olmakla berâber esîr-i şefkat olur. O hâlde tedbîrli refikasının nesâyihini tekrâr bir daha vakitsiz sokâkta gezmemesini ihtâr eyler. Sözü ayağa saldurmaz yâhud süflî-meşrep olur. Bir sûrette ki çocuğunun dört sâat evvel sokâkta vukûa getirdiği münâzaadan dolayı yüzüne gülerse hareketi tekerrür edecek, o tekerrür-i hareket bilâhare çocuğa pek vahim bir istikbâl hazırlayacak, kendi de her sûretle muazzep olacaktır. Velhâsıl tabîyü'l-vukû daha emsâli mahzûrâtı nazar-ı dikkate almaz! Yanî çocuk vâlidesi tarafından odaya getirilmesini müteâkip “Gel oğlum gel! Vâlidin seni korkutuyor mu? Gel yanımda otur gel! Aç mısın? Tok musun? Çokça mı oynadın? Sütreyi de mi parçalatmışsın? Anlaşılan filânın oğlu ile münâzaa çıkarmışsın? Nasıl sen de onun paltosunu parçalayabildin mi? Kahr olası cebin çocuk sen de mi benim oğlum olacaksın? Sana da mı falân zâdelerden diyecekler? Ben çocuk (s. 23) iken sokâkta iki üç baş kırmayınca eve dönmezdim. Oğlum seninle münâzaa çıkaran çocuk falânın oğlu değil mi? O çocuğun pederi bizim âile efrâdı elinde sabâhtan akşâma kadar dayak verdi. Bizim binâ-yı cismimiz âdetâ âteşten, başka insânların topraktan mahlûktur. Hâkilerden biri efrâd-ı hânedânımızdan her gece hayır-hâhlık nâmına olsun fazla bir söz söyleyecek olsaydı merhûm dedem selâmlık odasına celb ederek âteş-i hakârât ile yakardı. Fakat şimdi zamân müsâit değildir. Yoksa ben de yapardım.” yollu farelerin bile hayret edeceği tavr-ı ebleh-firîbânesine esîr olarak çocuğa vaaz eder, sabînin tarîk-i mazarrattaki istidâd ve harekâtını teşdîd eyler.

Bî-çâre çocuk, kabâhatinden dolayı bin türlü telâşa, kalp hastalığına tutularak bade'l-münâzaa ebeveynin korkusundan eve yaklaşmamakta bin türlü tereddütle bâğçede, sofada, kapıda saklanmakta iken vâlidesinin şefkat-ı sahâbetkârânesiyle odaya getirilince peder suflî kadrinden gördüğü şâyân-ı dikkat ve hayret-i iltifâta karşı daha yerinde oturmadan dört sâat evvel sokâkta vukûa getirdiği münâzaayı unutarak kudurmuş kelp yavruları gibi pederinin sûretine atılır, boynuna sarılır, yüzünü ölçer, kulağını ufalar, bir eliyle sakalını diğeriyle de bıyıklarını desteleyerek yukarı kaldırır, aşağı indirir. (s. 24) O hâlde süflî-meşrep, ahmak pederin ağzı bir şekl-i acîb ile oynamağa başlar. Mezâyâ-yı insâniyeden nasîbdâr olamayan o herif-i nâ-şerife öyle bir neşe gelir ki etvâr-ı esefnâkı itibâriyle yeni işrete başlayan sefih bir ayyâşa her sûretle galebe çalar, artık insân olanlar için kahr olsun böyle alçak pederler demekten başka bir çâre-i teselli tasavvuru kâbil olamaz! Şâyân-ı dikkat şurasıdır ki çocuğun vâlidesi müdebbir olmaz da bi't-tesâdüf süflî meşrep erkek fikren, tab'an mâ-sadakı olur ise o vakit vech-i tesîr-i ibret bütün dehşetiyle şaşaadâr-ı azamet olur, itirâza mahal kalmaz! Yanî:

“Şecâ'at arz ederken merd-i Kiptî sirkatin söyler”

mısrâına imtisâlen hemen birer kılınç, kalkan lâzım ki ellerine alıp şecâat-perverlik davâsı mudhikasını ispât ve ihyâ için karı ile koca meydâna çıksınlar. Bir niyetle ki oğullarıyla sokakta gürültü çıkaran çocuğu, anasını, babasını bütün taallukât ve akrabâsını mâ-hasal tesâdüf edecekleri adamlarının cümlesini kılınçtan geçirsinler! Heyhât...

Hayır ve şerri bildikleri hâlde harekât-ı denâetkârâneye meyl eden bu kabîl pederler, mâderler ölseler, yâhud bunlardan mütevellit çocuklar ölse de kurtulsalar ne kadar muvafık olur, bu hayâlî, nazârî davâyı Hızır aleyhisselâm ile Mûsâ aleyhisselâmın Kur'ân-ı azîmü'ş-şândaki (s. 25) seyâhatlerinden müstedlel mâcerâ daha güzel hall eder. O mâcerâ-yı hayret-efzâdan ahz-ı ibret maksadıyla demek isterim ki kendini rahmetle yâd ettirecek derecede evlât yetiştiren peder ve mâderlerin yetiştirecekleri evlât fâil-i şer olmadan vefât eder ise vâldesinin saâdet-i uhrevîyesi tecellî eder. Yâhud evlâd şerri alışmadan vâlideyn vefât eder ise çocuk belki bir hayır-hâhın dâire-i terbiyesinde bulunarak hem kendinin hem ebeveynin dünyevî, uhrevî bâis-i fevz u rahmeti olur. Bundan anlaşılır ki bir çocuğun mürebbsi ne meslekte ise çocuk da o meslek dâiresinden hârice çıkamaz. “*Mâ min mevlûdin illâ yûledu 'alâ'l-fitrati'l-İslâm, sümme ebevâhüm yuhevvidânihi ev yumeccesânihi*” yunessarânihi.⁸ Kelâm-ı dürer-bârı da teyîd-i hakîkatı bâdîdir! Binâen-aleyh kendi hayât-ı kıymetdârını bâd-ı hevâyâ vererek nîk ü bedi en doğrusu küfür ile imânı birbirinden tefrîk edemeyen ve nimet-i marifet-i Kur'âniyeden bî-nasîp kalan vâlideyni Cenâb-ı Hak fazl ü keremiyle ıslâh buyursun daavâtıyla dördüncü lehva-i intibâhı pîş-i nigâha arz eylerim!...

(s. 26)

Levh-i râbi' -4-

Âlem-i şebâbet

Âlem-i şebâbet öyle bir âlemdir ki dünyâda hiçbir ferd tasavvur olunmaz ki:

Leyte's-şebâbe ye'ûdu yevmen

Fe uhbirehu bimâ fe'ale'l-meşîbu⁹

tahassürâtını hâtıra getirdikçe o vakitlerdeki ömr-i azîzinin güzerânından mahzûn olmasın, o âlemde ebeveyn çocuklarının tarîk-i gaflet ve istikâmetten

⁸ “Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.” Hadis-i şerif, (Müslim: Kader 22)

⁹ “Ah gençlik bir gelse de yaşlılığın başıma ne getirdiğini bir anlatsaydım.”

adem-i inhirâfı için pek çok esbâb-ı makbûleye tevessül etmelidir. Çünkü hadd-ı bülûğa vâsıl olan gençlerin fikrinde öyle garîb hisler uyanır ki o zamânı musavvir olarak yazı yazmak da pek garîbdir. Bu hisle mütehassis olan birçok gençler pederleri, mâderleri tarafından sevk olundukları musâlaha devâm ve muvaffakiyet-i fikr ü hulyâsıyla evden çıkınca ara yerde aslâ bir sebep mevcûd değil iken âileleri halkından en ziyâde çekindikleri kimseye tesâdüflerinde kendilerini duvâr altında ağaç gölgesinde, insân arkasında gizlemeğe çalışırlar. Levh-i sabâvette tadâd edildiği üzre o gençlerin âlem-i şebâbetteki harekâtı da şâyân-ı tahrîr ve tasvîrdir. Şöyle ki hadd-i bülûğa vâsıl olduğu sırada bütün mevcûdât toplansa kuvvet ve kudret-i (s. 27) ğâlibânesine karşı mukâvemet edemeyeceklerini zihninde tasarlayarak ikâmetgâhından çıkan genç çocuk ister tâze olsun ister eski bulunsun en evvel libâsını bir tavr-ı garîbâne ile gözden geçirir bir de kuşağı arasındaki silâhı neden ibâret ise çevire çevire göbeğinin hizâsında eğilir, o vakit ya meslek-i Rüstem-i Zâl'î yâhud ondan daha kahramân, daha nâmdâr şeci'-i devrân misâli yürümeğe başlar. Bazen de ezile büzüle komşularında kimin kızı güzel ise onun penceresi altından geçmeğe say eder. O pencere altında belki erbâb-ı insâfdan biri başına tükürür ümîdiyle bir de boğazını temizler. Yüksekçe öksürür, şübhe yok ki nisâ tâifesi erkeklerden daha ziyâde huzûzât-ı nefsâniyeye mağlûp olup o mağlûbiyet-i nefsâniye sevkiyle *Hudâ ne-kerde*¹⁰ komşu kızlarından biri şaşırır da bir defalık semtine bakarsa gerek âşıkâne gerek istihzâkârâne ne nazarla bakarsa baksın o vakit-“Yerden göge küp yıgsalar, son küpü alttan çekseler seyr eyle bak gümbüldüyü”- darb-ı meseli şiddetle hüküm-fermâ olur. Çünkü o kadarlık yüz alan kâinâtı kendi için musahhar bilen genç çocuk her türlü fenâlîğe, fedâkârlığa hazırlanır. Libâsı köhne ise bir taraftan da libâs tedârikine kalkışır. Ebeveynini tahammül fevkinde tazyîk eder. Teklif-i mâlâ-yutâkından biri olsun geri kalırsa ve içinde çanaktan çömlekten eline geçeni kırar, vâlidesini döver (s. 28) pederini söver. Gerek hâricde gerek dâhilde her türlü rezâlet çıkarmak ister. Salâh-ı hâle mâlik olmadıktan sonra hayât ve memâtinin ebeveyni nezdinde müsâvî olduğunu idrâk edemeyen genç çocuk mektebten, dükkândan gelmesiyle önüne bırakılan taâmı fikr-i sığâretle kabûl eder. Bazen hâricen sıkıldığı bir meseleden nâşi taâmın nevine, lezzetine vâkîf olmaksızın -Ben şu yemeği sevmem, hiç de yemem- diye eliyle ayağıyla kendinden uzaklaştırır. Ahvâl-i marûzaya karşı ebeveyn-i metânet-perver erbâb-ı idrâkdan ise onu güzel bir iple bağlar. Meselâ: Bir gün sokakta haklı haksız biriyle çarpışır ebeveyn yüz vermez. Çarpışmasında fevka't-tasavvur haklı olsa bile o metânet sâhibi olan ebeveyn yine söyletmez. Derdini anlatmak

¹⁰ Allah etmesin.

için yüz bırakıp sızladığı takdîrde şân-ı insâniyetle mevsûf, her türlü mehâsin-i ahlâkiye ile de me'lûf olan ebeveyn, ancak bu yolda bir cevâp verir.

Oğlum!

“Öldüren den bilme cürmü suç ölendendir bütün

Ne fenâlık görse elden sanma sendendir bütün” (Arslan vd. 2020: 137)

Ebeveyni birkaç evlâdı ölmüşlerden, şem-i hayâtı da sönmek derecesini bulmuşlardan, her sûretle mahkûm-ı şefkat bulunmuşlardan ise o vakit oğlum anlaşılabilir kabâhatli sen imişsin, mâmâfih tahkîk (s. 29) edeceğim; haklı isen icâbına bakacağım, fakat haklı olsan yine öte beriye karışmamalısın, yollu nâmûskârane, hekîmâne sözlerle gürültüyü savar.

Ebeveyni, ahlâksızlık, bitmez, tükenmez benlik davasında servetim var, mülküm var, kurutulmaz nukûdum var, atım var, itim var hulyâsında daha emsâli cehâlet-i mağrûrânesinde ısrâr eder takımdan ise; artık o sevk-ı cehâlet ve hamâkatle kimdir benim oğlumu döven şöyle yaparım böyle yaparım. İster tehzîb-i ahlâkı için oğlunu döven hocası olsun, ammisi olsun, dayısı bulunsun, hele o mukaddes oğlu dövüldüğü mesele ne kadar haksız bulunursa bulunsun şiddet-i harâret ve vahşetle ısırmış mesmûm canavarlar gibi ağızdan zehir saçmağa başlar. (Keskin sirke kendi küpünü çatlatır.) darb-ı meseli müsellemlen-enâm iken o tavr-ı denâetkârânesini hiçbir kimse nazar-ı itibâra alır mı? Yâhud o denâetle kimseye bir şey yapabilir mi? His ve idrâkenden âciz olan âşık zâten oralıklı degil!.. Farz-ı muhâl olarak bu kabîl evlâdının terbiyesine hizmet etmeyen denâet-tab' ashâbı Kârûn kadar zengin Firavun kadar şerîr olsun dırıltısının bir esâs teşkîl etmeyeceğini kendi de takdîr eder!..

Maa-hâzâ bu gibi yolsuz, ahlâksız pederlerin muzâheret-i hamâkatkârânesini görmeye şîrâze-i edeb u insâniyetten çıkan çocuğun, babasının (s. 30) hâline ağlamak hakk-ı intibâh nokta-i nazarından vücûbidir. Çünkü tasvîr edildiği üzere, ahlâk-ı reddiye mahkûmu olan bir pederin oğlu pederinden göreceği o kabîl iltifât ve muzâherâte karşı şüphe yok ki çocuk fukarâ evlâdı ise; en mübtezel işret ve kumâr cemiyetlerinde, her türlü denâet mevkilerinde bulunur. Hele bir kahramân kâtil sûretinde her tarafa sokulur. Dünyâda ne kadar fenâlık tasavvur olunursa en büyüğü işlemeğe gayret eyler. Hem işler nihâyet (*el-cezâu min cinsi'l-amel*)¹¹ sırrına mazhar olur, terbiyetgâh-ı meşakkat u mezellet sürünür. Saâdet-i dünyeviye ve uhreviyeden de mahrûm kalır!..

¹¹ Ceza, yapılan işin (suçun) cinsinden olur. (Aclunî: 1/332)

Çocuk, zengin evlâdı ise; kendi fevkinde adam görmez, hakikat-perver, haysiyet ve nâmûsunu muhâfaza noktasından enzâr-ı âlemde muteber bir adam ile mübâhase, müdâveleye girişip kemâl-i samîmiyetle konuşurken galeyân-ı hiss-i hayvânî ile elini, ayağını uzatır, yüksek yüksek bağırır, bir tavr-ı tehevürle gözlerini açar, insânlıktan mücerred edercesine çehresini ekşitir, domuzlar gibi zemîne imâle-i nazar ile durur. Beri taraftaki nâmûslu basiretkâr erbâb-ı tahammülden ise, “*cevâbü’l-ahmak es-sükû*”¹² dersine devâm eder. Tahammülsüz hakikat-perverlerden ise o ahlâksız zengin çocuğun yolsuz, mantıksız sözlerini red ile mukâbeleye başlar. Aralarındaki (**s. 31**) münâkaşa netice itibariyle ahlâksız çocuğun hod-bîn, yersiz babasına aks eyler. -*Allâhümme ahfeznâ-!..*¹³ Hangi mecliste olursa sevk-i haysiyet ve metânetle oğlunu ilzâm eden hakikat-perest adamın istikbâlini mahve çalışır, âdetâ küfrüne hükmetmek ister. Her tesâdüf ettiği adamlara -Falânın oğlu hak-perestim diyor, fakat pek âdîdir, ahlâk-ı mezmûmenin kâffesini hâizdir. Kendinin de pek merdûd, pek menfûridir. -Yollu -*el-keîamu sıfâtü’l-mütekellim*-¹⁴ tatbikatınca kendi sıfât-ı makdûhasını izhâr ile kulakları doldurur bu sözlerini dinleyen erbâb-ı irfân da:

[**mef’ülü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ülün**]

Ağzın tıkıla söz değil o aks-ı sadâdır

Kantarları cismin gibi dirhem mi sanırsın?

Şahsın bütün insânlara püsküllü belâdır

Sen herkesi kör ‘âlemi sersem mi sanırsın?¹⁵

mukâbelesiyle iktifâ eyler. En tuhaf şurasıdır ki hakikat-perver bir cemiyette hod-bîne tesâdüf edince rumûzât-ı garîbe ve acîbeyi hâvî pek uzun masallar işitir. Fakat hod-bîn kendi hatt-ı hareketini aslâ nazar-ı dikkate almaz. Kendini bir cism-i latif sûretine bırakarak beyni bir ceviz kabuğu dolduramayan asılsız, fasılsız (**s. 32**) sözlerine cemâatten birkaçını da şahid-i zür makâmında idâre-i kelâma sevk eyleyecek zemîni takîb eder.

Bu gibilerin şerrinden Cenâb-ı Hak nâmûsuyla yaşayanları muhâfaza buyursun ve’s-selâm!.. Hulâsa hazel-merâm:

Ahlâka dikkat eder nazar-ı hakîm

¹² Ahmak olana verilecek en iyi cevap susmaktır, cevap vermemektir.

¹³ Allahım bizi koru!

¹⁴ Söz, konuşanın/söyleyenin sıfatıdır.

¹⁵ Bu mısra Ziya Paşa’nın Terkîb-bend’inin sekizinci bendinden alınmıştır. (Gözler, 1987: 111)

“Ve inneke le ‘alâ hulukın azîm”¹⁶

Bu şebâbet levhasından en çok müstefid olanlar, levh-i sabâvette biraz izâh edildiği üzere Kur’ân-ı azîmü’ş-şândaki Hızır ile Mûsâ aleyhis-selâm hazretlerinin -*Hazâ fırâkun beynî ve beynike*¹⁷ emrini intâc eden mâcerâ-yı mülâkatından istidlâlen bazı nukâtı, daha pek çok âyât-ı muhkemât ve rumûzât ve teşbîhâtı ibretle tedkîk eden mazhar-ı nûr-ı cemâl mürebbi-i etfâl olup mâadâsı nazar-ı hakîkatte mazhar-ı sırr-ı celâldir. Bu gibi nice vesâit-i intibâh mevcûd iken şu ibretgâh-ı fenâda kendini düşünmek şöyle dursun hiç olmazsa evlâdını tehzîb-i ahlâk tarîk-i necâtına sevk etmek istemeyen ebeveynin akîbetini Hallâk intibâh-ı hayra tebdîl buyursun... Her ne kadar “*Hayrihi ve şerrihi minallâhu te‘alâ*”¹⁸ bahsine îmân noktasından ahkâm-ı kadere müdâhale beşerden hâric ise de hayrı Allâh’tan, şerri nefisten bilmekle berâber “*Velâ tulkû bi-eydikûm ile’t-tehlûketi*”¹⁹ fermân-ı celîlince cüzî ihtiyârın muhsinât ve mesûbat mucib-i (s. 33) husûsâta sarfını tedâbir-i şerî ile iltizâm mümkündür. Yoksa insânlar kendilerini fenâlığa sevk, nefislerini ahkâb-ı mehâlikde avk etmek taraftarı olunca; sürüklene sürüklene ummân-ı mezellet ve isyâna dökülerek cezâ-yı amele mahkûmiyetten tahlîs-i girîbân edemezler bundan anlaşılır ki nâzım-ı kâinât nîk ve bedî nass-ı kâtı ile Kelâm-ı Kadîminde tayîn etmiş, bâb-ı mehâsine intisâbı râh-ı meâsiden ictinâbı da insânların yed-i ihtiyârına tevdi buyurmuştur. El-kıssa: Mucizât-ı Kur’aniyeden ibretyâb olmak için hâdisât-ı kevnîye ve umûmiyeye dâir olan âyât-ı beyyinâtı nazar-ı dikkate almak kâfi ise de her adam hükm-i Kur’aniyeden bi-hakkın ahz-ı intibâha muktedir olamayacağından “*Kellimu’n-nâse alâ kadri ukûlihîm*” (Yılmaz, 2013: 365)²⁰ emr-i hükmîsine imtisâlen gâye-i emel ve esere vusûl için izâhât-ı sâireden ferâgatle biraz da beşinci levha-i nigâhdan ahz-ı intibâh edelim!..

(s. 34)

Levh-i hâmis -5-

Âlem-i izdivâc

Âlem-i izdivâc, öyle bir âlemdir ki bütûn efrâd-ı beşer dünyânın germ u serdini o âlemde daha güzel idrâk eyler. Meselâ şiddet-i şefkat, tesîr-i firkat, galeyân-ı

¹⁶ “Sen kesinlikle büyük bir ahlak üzerindesin.” (Kalem, 4)

¹⁷ “İşte bu birbirimizden ayrılmamız demektir.” (Kehf, 78)

¹⁸ Hayır ve şer yüce Allah’tandır.

¹⁹ “Kendi kendinizi tehlikeye atmayın.” (Bakara, 195)

²⁰ “İnsanlarla akıllarının ereceği oranda konuş.” anlamındaki sözün ibn Abbas’tan rivayet edildiği ancak senedinin zayıf olduğu ifade edilir.

nefret, teksir-i muhabbet gibi ahvâlin tatbikâtına girişilince izdivâcın mâhiyeti meydâna çıkar!..

Şiddet-i şefkat: Bir adamın şefkati başkaları hakkında ne kadar gâlib olur ise olsun, cigerpâresine karşı perverde edeceği şefkat derecesinde olamaz... Birçok insânlar görülmüştür ki evlâdı abûsu'l-vech olur. Hem öyle bir abûs ki hiç kimse çehresine bakmak istemez. Çocuk da nezâfetten, letâfetten fersah fersah uzak bulunduğu hâlde pederi göğsüne alır, kemâl-i aşk u hâhişle sine-i muhabbetine basar. Hayvânât-ı vahşiye ve gayr-ı vahşiye bile her biri birer sûretle yavrularına karşı hiss-i şefkat besler!.. İşte:

“Küllü hayvânin yühibbu veledhu hattâ el-habâri”²¹

tâm bir misâl-i kavlidir, misâl-i fiiliye gelince:

(s. 35) Bir akşâm bâğçeye nâzır oda penceresine yaslanarak kalben hayâl ve melâl ile hemhâl olmuş idim. Karganın biri yavrusuna pervâz talimi vesilesiyle nâle-sâz olurken bizim kedinin cân cellâdı gibi o karga ile yavrusunu takib ettiği manzûrum oldu.

Sâir vakitlerde cân korkusuyla re's-i şecerde ârâm etmek isteyen gurâb-ı şefkat-meâb mahsûl-i lânesinin muhâfaza-yı hayâtı için pek fedâkârâne davranıyordu. Yavrusunu avlamak üzere bulunan gürbe-i hile-perdâzın etrâfında tehâlûkle dönüyordu. Fırsat buldukça gagasıyla kafasına, süratine urmaktan hâlî kalmıyordu. Sûratle pencereyi açıp münâzaalarını fasl için bağırmaktan kendimi alamadım. O bağırmakla kediyi kaçırdım. Kargayı da yavrusuyla uçurdum!..

Tesir-i firkat!: İnsân bazı vakit bir maslâhat zımnında âilesinden uzak bir mevkide bulunur... İster ğanî olsun, ister fakir bulunsun hayâlât-ı kasvet-engizden hâlî kalamaz!. Bütün ruyâsı, bütün hulyâsı âilesini endîşeye münhasır kalır. Bulduğu mahalde bin türlü istifâdesi olsa bile bir mülâkata fedâ eyler. Efrâd-ı beytinden birini rüyâda görse uykudan fâriğ olunca bir daha yatamayacak hâle gelir. Bir kelâmı²² ağlar olur.

(s. 36) Ölûme kesb-i istihkâk eden bir çocuğu dünyâsı deĝişirse bir fenâzâr-ı mezellet kendine bir zindân-ı musîbet kesilir. Aylarla mâtem esvâbına bürünür bu hâl-i pür-melâl ile muvakkat mufâratgâhı bir mihnetgâh-ı ebediyet telakkî eyler, durur!..

²¹ “Bütün hayvanlar yavrularını sever, habari kuşu bile.”

²² Yazı silik olduğundan okunamamıştır.

Galeyân-ı nefret!: Zevc ile zevcenin yek-digerinden nefreti de pek tuhaf bir manzara teşkil eder. Meselâ: Ahlâksız kadın dâimâ kendi reyinde ısrâr eyler. Kocasından mezûniyet istihsâl etmeksizin mesîreye çıkar, harekât-ı hod-serânesine mâni olan kocasını envâ-i felâketlere giriftâr etmege kalkışır. Nâmûskâr kocası hasbe'l-vazîfe tehzib-i ahlâkı için nezâketle tekdîr eder ise ahlâksız kadın bir tavr-ı taaccüb-kârâne ile bağırır sokâkta adam kalmaz temâşâsına dökülür. Bilakis erkek ahlâksız olur ise bî-çâre kadın ne sûretle hareket etse hedef-i nefret olur... En güzel pek kusursuz bir yemek pişirir karşısına bırakır, o ahlâksız erkek hâricen sıkıldığı bir meseleden dolayı karşısına konulan yemeğin tatsızlığından tuzsuzluğundan şikâyet eyler. Bî-çâre kadının anasını, babasını söver. En ziyâde sevdiği çocuğunu döver. Artık bu sûretle karı ile koca arasındaki münâferet galeyâna başlar. Bazen de devâm-ı zıddiyet mahkeme[ye]²³ kadar aks eder. O yüzden bütün âile halkı azâp içinde (**s. 37**) yuvarlanır! Binâen-aleyh ya karı kocadan ya koca karıdan yakasını kurtarıncaya kadar türlü türlü felâketler. Diyebilirim ki ikisinden biri vefât edinceye kadar görülmemiş, işitilmemiş rezâletler görülür, işitilir!

Teksîr-i muhabbet: Kadın ile erkek arasında tevâlî eden âsâr-ı muhabbet dünyevî, uhrevî mucib-i refâh ve saâdetdir. Fakat o muhabbet ifrâtı ayrı dursun bazen erkek veya kadınlar hilâf-ı memûl pek çok hatîata kapılarak: “*el-cennetü tahte akdâmi'l-ümmehât*”²⁴ hadîs-i şerîfinin mezâyâ-yı celilinden müstefid olamazlar. Şüphesiz yoktur ki büyük birâder, hemşire insâna peder nazarıyla bakabilen sâir taallukât akrabâ da ümmehât makûlesindendir. Çok vakitler görülmüştür ki bir peder veya mâder veya o zümreden madûd taallukât, akrabâ veya birâder, büyütüp hadd-i kemâle erdirdikleri evlâdın ağırlığınca para sarf eder. Mektebe verir, bir de evlendirir. Mâhasal dünyevî istikbâlini temîne muvâfık olur... Evlâd ise envâ-ı eltâf ile perverde olduğu velisini aramak, sormaktan kat-ı nazar yâd etmek isteyenlere hasm-ı cân olur. Hasbe'l-kader ebeveyni düçâr-ı fakr u zarûret olur ise cehâlet mahkûmu olan evlâd diyebilirim ki dünyâyâ (**s. 38**) pedersiz geldiğini iddiâyâ kıyâm eyler. Bî-kudret adamlarından hiçbirini etrâfına yaklaştırmaz. Pederî yâhud vâlidesi takarrub etmek isteyince ahvâle vâkıf olmayanlara onları hizmetkâr câriye sıfâtında tanıttırır. Birkaç aylık karısına, çocuğuna mâderle peder gibi iki cevher-i cihân kıymeti en âdi bir mesele üzerine fedâ etmek ister. Hele küçük bir hiddet zamânında her türlü rezâleti ihtiyâr eder. Fakat mezâyâ-yı insâniye ile teferrüd, ulviyyet-i ahlâkiye ile de tecerrüd eden oğullar teâlî ettikçe ebeveyne hürmetlerini, hizmetlerini ziyâdeleştirir. Dâiresi dâhilinde

²³ Metinde kelime “muhâkeme” şeklinde yazılmıştır.

²⁴ “Cennet, annelerin ayakları altındadır.” (Aclunî, 1/335)

bulunanların kâffesini ahkâm-ı şeriye dâiresinde ebeveynine itâat ettirir. Hizmetlerinde bulundurur. İzâhât-ı vâkıadan anlaşılmasın ki bir adam ebeveynin temîn-i istirâhâtı için mi evlenmek lâzımdır? Ebeveyninin temîn-i refâhiyeti yolunda çekilen meşakkat indallâh bâis-i fevz u rahmettir. Bu hâlde ebeveynin tahsîl-i hüsn-i rızâsı şart olmakla berâber ashâb-ı idrâkden olanlar kadınlarını dâimâ fezâil-i dîniye ve âdâb-ı dünyeviyeden bahs ile bütûn efrâd-ı beytine karşı hürmete, riâyete, hizmete alıştırmalı. Fakat elden geldiği kadar hıdemât-ı şakkada istihdâmı revâ görmemeli. Vazife-i nisvân şer'an mahdûd iken icâbât-ı mevkiyeye göre pek çok hıdemât-ı mütehâlifede istihdâm olunurlar. Hele Kürdistânca göçebe hâlinde yaşayan bazı kadınlar tâkat-i fevkinde ot odun yüklerini arkalayarak kasabalarda fûrûht ile etmesini erkeklerine yedirdikleri, medeniyet mevkilerinde de bu hâlin (s. 39) zıddı olmak üzere zimâm-ı ihtiyârı erkeklerin elinden alan kadınlar nâmûs-ı İslamiyeti enkâzından perişân edencesine çarşı, pazarda devr-i ebvâb ve “*ericâlu kavvâmüne ‘ala'n-nisâ*”²⁵ âyet-i kerîmesine tevfik-i hareketten ictinâb ettikleri meşhûddur. Ne ise hârice çıkmayalım! Esâs emeli takîb edelim! Bir insân yaşasa, yaşasa ancak doksan sene yaşayabilir. Bu doksan senenin şüphe yoktur ki sülûsü uyku ile geçer, mütebâkî altmış senenin farz edilse ki on beşi ilel ve emrâz sâir hastalığa dūçâr olmakla mürûr eyler. Geri kalan kırk beş senenin on beşi ibâdete, on beşi de âlem-i masûmiyet, tufûliyet, bidâyet-i şebâbete mahsûr kalır. Bu hâlde on beş yaşına varan bir adam âdetâ insâniyet dâiresine dâhil olamaz... Bu hesâba nazaran insâniyete âit nakd-i hayât on beş seneden ibâret kalıyor.

Bazen dūr-endişler hayât hakkındaki hesâbı daha kısa bir sûrette tezyîl ve tebdîl edegeldikleri için ikmâl-i enfâs edinceye kadar âlem-i tecerrütte yaşamak isterler. O itikâd esâsen bâtil bir itikâddır. Çünkü Kur'ân-ı mübînin ahkâm-ı celîlince izdivâc şarttır. Hem izdivâcın fevâid-i azîmesinden biri de ümmetin izdiyâdına hizmetten ibârettir. Bu keyfiyet “*Tenâkehû feksür fe- innî ubâhî el-ümem velev bi-sıktın*”²⁶ hadîs-i şerîfi medlûl-i hikmet şümûlünce malûm olup efrâd-ı İslâmiyenin dörde kadar kadın nikâh edebilmeleri hakkındaki (s. 40) *Fenkihû mâ tâbe leküm mine'n-nisâi mesnâ ve sülâse ve rubâ'a*.²⁷ fermân-ı icâz-nişânı da meşrûiyeti tayîn eder. Bu hakikate karşı hayâtı hesâpla tecerrüt âleminde vakit geçirmek fikr-i cinnete mahkûm olmaktır.

²⁵ “Erkekler, kadınlardan üstündür.” (Nisâ, 34)

²⁶ “Evlenin, çoğalın çünkü ben sizin çokluğunuzla övüneceğim.” (Ahmed b. Hanbel, 2/172)

²⁷ “Size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın.” (Nisâ, 3)

Şu takdîrde erzâkı yanî maîşeti düşünmeyerek hiçbir kâr ve kesbe de heves etmeyerek izdivâc için cân verenlere ne demeli...! Onların yanî tenbel mâide müntâzırlarının istedikleri zamân evlenmeleri lâzım mı?... Salâh-ı hâle mâlik olmayan ve kırkıncı dereceden mâide intizâr eden dil müslümânlarını, insân mukallitlerini, sefâhât esîrlerini şöylece temîn ederim ki bir adamın sefâletgâhında lakaydâne yatıp da tezevvüc zamânı gelince birçok dânilerin nâz ve tahakkümü altında yaşamağı ihtiyâr eylemesi "*er-rızku 'alallâh*"²⁸ nass-ı celîl-i kibriyâsını âfâkî tevîllerle tefsîre kalkışarak kendine tesellî ad etmesi cüz-i ihtiyârı istimâlde ihânet, salâh-ı hâl ile tenvîr-i dîn u istikbâl âtilerini inkâra cüret ve âdetâ cenâb-ı Bârinin bir ismine îmân, beyninde tuğyân ve nisyânı izhâra delâlet eder. Hele dânilerin nâz ve tahakkümü hâtıra getirilince:

(s. 41)[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Âb-ı rû tökmek gibi bir zül tasavvur eylemem

Hâlikim bir ferdini bir ferde muhtâc eyleme

Arz-ı züll-i iftikâr etmekle kâ'imse hayât

Öldür Allâhım beni nâ-merde muhtâc eyleme

yollu bir şâirin mahsül-i vicdânı her fikre bir tesîr-i hakîkî ilkâsına bâdî olur. Velhâsıl evlenmek ârzû eden kimse her ne iş ile meşgûl olur ise olsun cüz-i ihtiyârî sâdikâne sarf ile o işte çalışmalı: *el-kâsibu habîbullâh*²⁹ sırr-ı celîline mazhar olduktan sonra fikr-i izdivâcı takîp etmeli:

Men talebe şey'en ve cedde vecede

Ve men fera'al-bâbe ve lecce velece³⁰

meâl-i dakâyık-nisârını nazar-ı dikkate almadıktan sonra Cenâb-ı Hakkın hiçbir mecbûriyeti yoktur ki her türlü fenâlığa cüret edip de akşâmdan akşâma akılsız, hissiz ayyâşlar gibi gelip matemhânesinde ağzını göge doğru tutarak feryât eyleyenlerin ağzına mâide **(s. 42)** atsın! Yanî tevsî-i maîşet şerefine nâil buyursun!... Mâide müstehaklarının takdîr-i ezeli iktizasınca hisseleri indallâh ifrâz edilmiş olup o cihetlerin tafsiline girişmemeli, çünkü:

İdrâk-ı me'âlî bu küçük 'akla gerekmez

Zîrâ³¹ bu terâzû bu kadar sıkleti çekmez!..³²

²⁸ "Rızık Allah'tandır."

²⁹ "Çalışıp kazanan Allah'ın sevgilisidir."

³⁰ "Kim bir şeyi isterse ve istediği için gayret gösterirse, istediğini bulur."

³¹ "Zîrâ" metinde "çekmez" yazılmıştır.

Ne ise beşinci levha-i nigâh bu kadarla şâyân-ı intibâh olsa gerektir!

(s. 43)

Levh-i sâdis -6-

Âlem-i âile

Âlem-i âile, öyle bir âlemdir ki o gâile içinde âilesinin temîn-i maîşet ve saâdeti şerefine mazhariyetle yaşayanlar, nev-i beşerin pek bahtiyâr yaratılmışlarındandırlar. Âilesi halkının refâh ve rahâtı için sarf-ı mesâî edenler, sadâkatle çalışanlar, kadr-ı insâniyeti takdîr ve idrâk eyleyenlerdir! Tama-ı mâl, tezlîl-i iyâl, giriftârî-i hayâl u melâl: (*es-sahî habîbullâh*)³³ sırrının düşmeni, (*el-bahîl adûallâh*)³⁴ zıddının dostudur. Bundan anlaşılır ki buhle hakâreti, sehâya iltifâtı mutâd edenler mâhiyet-i âdemiyete kesb-i vukûf eyleyenlerdir. İnsân, ne türlü gâileye dūçâr olur ise olsun beş günlük ömrünü efrâd-ı âilesinin refâh ve saâdeti uğurunda fedâ etmelidir. Âile bahsi bi'l-münâsebe âlem-i izdivâc levhasında tavzîh edildiği için burada tekrîr ve tahlîle mahal yoktur. Ancak şu kadar mahal görülebilir ki bir âilenin efrâd-ı umûmiyesince (1) tevhid-i efkâr (2) muhâfaza-i nâmûs ve esrâr (3) hiyel ve desâyisden âr (4) i'lâ-yı şân ittihad ve sadâkatte ısrâr etmek vâciptir. Hangi bir âile efrâdı bu erkân-ı erbaa-ı içtimâiyede zerre kadar ihmâl eder ise beheme-hâl hedef-i sihâm-i izmihlâl (s. 44) olur. Devr-i istibdâd-ı bî-imdâtta böyle bu gibi ahvâlde bir âileden bahs edince o devrin zulûmkârânı hubb-ı sevdâ-yı vatanla dil-hûn olan erbâb-ı irfân ve izânı bin türlü kahır ve felâketle dūçâr ederlerdi. Fe-subhâna'llâh!..

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Ebr-i zulmet milletin ikbâline

Sîne-i ârâm u istikbâline

Hâline, âmâline iclâline

Öyle bir çökmüştü reng ü hâline

Dehşetinden inliyordu kâ'inât

Mâteminden sızlıyordu mümkünât

Mâ-hasal kan ağlayan ehl-i sebât

³² Ziya Paşa'nın *Terkib-bend*'inin dördüncü bendinden alınmıştır. (Gözler, 1987: 97)

³³ "Allah, cömerdi sever."

³⁴ "Allah, cimrinin düşmanıdır."

Muntazırken hâl-i istihlâline
El-minnetü li'llâh

Doğdu mâhı maşrıkından milletin
Mâhdan maksad büyük hürriyyetin
(s. 45) Nûruna ğark oldu rûhu devletin
Verdi fenn-i âfâk 'âlü'l-âline

Medfenindir kalbimiz (Nâmık Kemâl!)
Çıkdı (Ru'yâ)dan hakîkî bir misâl
Çehrelerde kalmadı reng-i melâl
Çâre bulduk zulmün izmihlâline

Pek muzaffer ordu teşkîl eyledik
İttihadı fark u tebcîl eyledik
Cehl ü istibdâdı tenkîl eyledik
Nâ'iliz hürriyyet istihsâline

Tavsîfine lâyık sûrette tecellî-sâz-ı azamet olan envâr-ı meşrûtiyyet millet-i Osmâniyenin zulmetli her gecesini gündüze tahvîl etmiş ise de ne çâre ki hayât-ı içtimâiye-i âile hakkındaki erkân-i sâlîfe-i erbaadan birini olsun hüsn-i muhâfaza edememekle berâber hayât-ı içtimâiye-i (s. 46) umûmiyeye hizmetinden de haz aldığımız yoktur. Hattâ Trablusğarb hengâme-i zâilesinde hakk-ı içtimâ-ı zimmete Bitlis'te münteşir bir gazetede bağırarak demiştim ki:

-Ey muhterem ahâli-

İ'ânâtımızı verelim!

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Az buçuk harb u donanma için olsun verelim

“Câhidu”³⁵ emrini isğâ için olsun verelim

Hakkı i'lâ hem de ukbâ için olsun verelim

Verelim biz dahi dünyâ için olsun verelim

³⁵ “(Allah uğrunda hakkıyla) cihad edin.” (Hac, 78)

Çünkü dünyâ-yı denî mezra'adır âhirete
Vermeden haste vatan mehlekeli âkıbete
Verelim paramızı hasr ederek âfiyete
Verelim biz dahi Allâh için olsun verelim

Ey ahâli vatana yırtıcı hayvân doluyor.
Verelim biz de i'ânâtımızı harb oluyor
Her vilâyet bizi geçdi bize âlem gülüyor
Verelim biz dahi Allâh için olsun verelim

Bugün artık parayı saklamada fâ'ide yok
Cân fedâ etmeli Osmânlı için kâ'ide yok
(s. 47) Vatan uğrunda şehid olmayana mâ'ide yok
Ölelim biz dahi Allâh için olsun ölelim

Yıkıyor düşmen-i dîn hâne-i îmânımızı
Dest-i ğaflet daha tutsun mu giribânımızı
Yine de dökmeyselim Hak yoluna kanımızı
Dökelim biz dahi Allâh için olsun dökelim

Kal' eder dağları bir lahzada himmetle ricâl
Cehd eden millete hiç yaklaşamaz izmihlâl
Terk-i ğayretle zuhûra gelir âfât u zevâl
Gelelim ğayrete Allâh için olsun gelelim

Düşmenin maksadını hep biliriz billâhî
Yakışır mı ki “domuz” çigneyselim beytullâhî
Tutalım dürc-i i'ânât ile şâh-râhî³⁶
Tutalım biz dahi Allâh için olsun tutalım

³⁶ Mısraın vezni aksak.

Atalım dildeki bin nâz u istiğnâyı
Cümle “me'mûr” veriyor çokları vermiş tayı
Seçelim biz de i'ânâtla gedâdan bayı
Seçelim biz dahi Allâh için olsun seçelim

(s. 48)

Çeşmini aç kapama kardaşım emmim dayım
Ben senin zevkin için me'mûr edilmiş nâyım
“Neyi çal zevkine bak telleri kırma dâ'im
Geçelim cehliden Allâh için olsun geçelim

Hakk-ı davâ-yı faziletle ticâret san'at
Bizi mes'ûd edemez kup kuru nâm u şöhret
Vatanın derdine dermân edelim bî-minnet
Edelim biz dahi Allâh için olsun edelim

Daha emsâli pek çoklarının bu gibi intibâhı feryâtnâmeleri binde bir kulağa girmedir. Zâyiât-ı sâbıkadan sarf-ı nazar sefine-i devlet u milleti varta-i helâktan kurtarmak ve “*en-Necâtü fi's-sıdkı*”³⁷ habl-ı metnine sarılarak ittihât ve ittifâk tarîkiyle vâsıl-ı merâm olabilmek için yakînen bilmeliyiz ki:

[mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

Tabasbusdan riyâdan dalkavuklukdan rezâletden
O millet ki çekinmez son nasîbi kahr-ı zilletdir

Cehâletden kibirden hileden fikr-i atâletden
Ferâğat etmeyenler hâ'in-i mülk ü hükümetdir

(s. 49)

Arabdan Arnavuddan Ermeniden Türk ile Kürdden
Çaraz ta'kîb edenler lâyıq-ı mahv u felâketdir

Sefâhetden harîkden ihtilâlden aks-ı hâletden
Köpekdir zevk alanlar mâyesiz ehl-i denâ'etdir

³⁷ “Kurtuluş doğruluktadır.”

Acem'den Şâh Ali'den ğafletinden halk-ı mâtemden
O Osmânlı ki almaz intibâh mahrûm-ı ibretidir

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Yazıklar olsun, yazıklar olsun ki:

Anlaşılmaz hâl-i istiğrâbda
Kalmamış mevki' bize i'râbda

Nahv u sarf-ı dehri bilmez ihtiyâr
Ğayret-i nisvân bile yok şâbda

Ahd u mîsâkında durmaz merdler
Zerre görmezsın vefâ ahbâbda

Sûretâ mecnûn sanar âkilleri
Aklımız var söyleyenler hâbda

Ehl-i idrâkin abâsı köhnedir
İ'tibâr kalmış yazık esvâbda

(s. 50) Mey dökülmüş neş'esiz hep çehreler
Şişeler boş göz yine pîs âbda

Sûfiler îmânı satmış şerbete
Onlara yok hisse âb-ı nâbda

Çok imâm var secdesinden bî-haber
Çokları mi'râc eder mihrâbda

Ba'zısı Hacdan gelir tuğyân eder
Ba'zısı rahmetlenir mîzâbda

Tâbi'ne eylesin Allâh meded
Kaldı dînin ğayreti ashâbda

Emr-i ma'rûfun mücerred nâmı var
Nehy-i münker muhtefî ahzâbda

Ya'ni menhiyyâta mahlûk müncezib
Dest-i iffet dembedem ensâbda

İ'tikâdı yay-ı ğaflet çiğnemiş
İş biter 'ilim sanır esbâbda

Bir sebep bulmaz müsebbebsiz vücûd
Rahmetin icâbı var ashâbda

Harbe girdi hayli merdi milletin
Dökdü kanlar ansızın a'sâbda

(s. 51)

Kaldı yâd-ı nâ-murâdı ümmetin
Haşre dek gûş-ı dil-i a'kâbda

Hâba varmış tekyede bî-mâye pîr
Mâyeli begler durur ebvâbda

Mâyesi insânların 'îrfân iken
İrse tâbi' mi şeref ensâbda

Lâ-yu'ad dünyâda ashâb-ı neseb
Serteser olmuş turâb etrâbda

Mâ-hasal cennet cehennem yolcusu
Bellidir dünyâdaki ahkâbda

Münfa'ildir hâline erbâb-ı dil
Zevk alır deycûrdan mehtâbda

Dön dolaş sen irticâli beyte bak
Kalmışım zann et yem-i itnâbda

Anlaşılmaz hâl-i istiğrâbda
Kalmamış mevki' bize i'râbda

En doğrusu irâb deverânındaki mevkimizi bulmak maksût ise bütün efâl ve akvâlde tarîk-i hak ve hakîkati takîben kalbimizden yalanı teb'îd edelim çünkü:

(s. 52) -Yalan Yılandır-

Öyle bir yılandır ki vücûd-ı zehr-âlûdundan dâimâ ikrâh, dâimâ ahz-ı intibâh edildiği hâlde melce ve penâhı yine insânların kalbgâhı oluyor. Evet! O yılan benzetilen yalan, bir kalbi tesmîm edince bir vücûdu ifsât, bir vücûdu ifsât edince bir âileyi berbât, bir âileyi bir kavmi berbât edince sû-i sirâyetinden masûn kalabilmek için âdetâ âlem-i beşeriyet mecbûr-ı feryât oluyor.

Yâ Rab! Keyfiyet-i sirâyet umûmun malûmu iken zevâlsiz bir illet-i gaflet, yanî yalanla ülfet mütemâdiyem hüküm-fermâdır!..

Acırım. Acırım yalanı kalbinde saklayan ğâfile!.. Ey ğâfil! Emîn ol! Yalan ki yılandır, bir düşmen-ı cân, bir düşmen-ı bî-amândır. En evvel kasdı sanadır! Durma, hiç durma!..

[mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

Gelir doktor hemân feryâda başlar bir yılan sokdu

Bugün gelmezse birkaç gün geçer geçmez gelir mutlak!

Gelir ammâ görür tâbûtu cismindir musallâda

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

[Prof. Dr. Âdem CEYHAN Armağanı]

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024 ss. 479-524

Yılan sokmaz yalandır mevt için söyler sebep muğlak!

Ey ğâfil! Ser-levha-i makal ittihâz olunan bu iki düşmen-i beşerden yalan yılan gibi mahdûd bir dâire-i mazarratta kalmıyor! Güzel dinle!..

(s. 53) Yalanın mazarrat-ı lâ-tuhsâsını, hakikat-ı âtiye karşısındaki tatbikât ve teşbihâtтан daha vâzıh daha sarîh sûrette anlayacaksınız!..

Demek isterim ki, yalan erbâbı, dâimâ zevâle mahkûm yılan, hakikat ashâbı da dîn ve devletine vatan ve milletine pek pahâlî mâl edilmiş cevher-ı cân gibidir!..

Yalan, saâdetli bir âileyi manen, maddeten târumâr; hakikat, fakîr, zelîl bir âileyi her türlü intizâm-ı saâdetle pâyidâr eder!..

Yalan, bir maznûnun mağdüren felâket ve sefâletine; hakikat o felâket-dîdenin ğadrını tadîlen saâdet ve selâmetine hâdimdir!.. Yalan, sebep-i icâd-i nifâk; hakikat, şems-i tâbân-i ittihât ve ittifâktır!..

Yalan, bir âilenin, bir kavmin, bir milletin bi’n-netîce bâis-i zevâl ve izmihlâlî; hakikat, bir cemiyetin, bir kitlenin, bir devletin mâye-i iclâl u istikbâlidir!.. Vel-hâsıl:

[mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün]

Yalan âfetli bârûtdur hakikat nûru âteşdir

Beşer mahrûm-ı tevfikdir fikirde içtimâından

Egerçi dâ’imâ âteşde bârût mahva mahkûmdur

Ziyânlar müşterekdir hâletinin istimâından

İşte âlem-i âileyi tavzîhan bu da bir levha-i nigâh u intibâh oldu demektir!..

(s. 54)

Levh-i Sâbi’ -7-

Âlem-i İnsâniyet

Âlem-i insâniyet, öyle bir âlemdir ki bütün insânlar, o şanlı âlemde yaşayan vatandaşlarının dem-güzâr-ı mütecessiddir... Kadr-ı âdemiyeti cidden bilenler yanî insâniyetin insânlara bir mevhibe-i saâdet olduğunu anlayanlar, nefislerini çirkâb-ı hevâdan tathîr eyleyenlerdir. Bu kabîl adamlar kendilerinde mâhiyet-i eseri görmez. Meselâ bir müşkile müsâdif olur, en hakîr zan olunan bir adama gider müşkilini hall eder, zaten hiç kimseye hakâret nazarıyla bakmaz... Bir mübâhasede haksız bir muterize tesâdüf etmekle metânetini

bozmaz o metânet-perverlikle haksızlığı kabûl mü eder? Hayır belki haksız muterizi bi'l-muhâkeme kemâl-i meftûnâne ile mahcûp eyler. Hele birine iyilikte bulunmak için her türlü fedâkârlığa hazırlanır. Ciddî bir vatan mağdûru kendine doğrusa, arz-ı istimdât etse babasının kanı dökülmüş müddeiler gibi işe sarılır her sûretle izhâr-ı hakkâniyetten, muâvenetten geri durmaz. Bir sûrette ki vicdân-ı selîmi şule-i berkiye ile cism-i metîni de âhenîn madenlerle terkîp edilmişçesine meydân-ı metânette sâbit bulunur. İşte dinine, milletine, devletine hizmet edenler, şu merkezde şeref-i insâniyetle müşerref olanlardır. Sâhte insâniyet, (**s. 55**) iddiâsında bulunanlara gelince bunların musahâbeti insâniyetin en galeyânlı bahsine münhasır kalır...

O zümrenin hiçbirisi insâniyetsizliği kendine mâl etmez, bir taraftan riyâkârlıkla dâmen-i ibâdete sarılır, bir de o ibâdeti şüyû buldurmak yanî kendine mülâyim dedirmek için uyuzlar gibi vücûdunu kaşircasına hareket eder. Sâflıktan tebâudla sûfilik gösterir, ne çâre ki

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Ğill ü ğış³⁸ doldurma sûfi kalb-i nûr-efşânına

Sonra çeşmin kasd eder ihvânının imânına

Sûfilıkda kalmasın kir sâfilik ummânına

Feyz-i Hakla cevher-i yektâ getir ihvânına

Bakma hod-bîn nâ-kesin tezyîf-i istihsânına

Kitasına mâ-sadak olduğu hâlde yine insâniyet davâsında bulunur. Daha sonra ebvâb-ı tevâzuun en aşağı taraflarında dolaşır. Kendini pek mümtâz hayr-hâh sıfâtında göstermekten de hâlî kalmaz!.. Bir taraftan da derecesiz merâk sâhibi olduğundan bahis ile bir iş icât etmek ister.!

O işte kendinden başka bir rey-i sâlim sâhibi tasavvur eylemez. Selâmet-i reyinde ısrâr edenlere karşı da katiyen hakkı teslim etmez!.. (**s. 56**) İnde'l-muârefe sıkıldığı zamân tâb u tûvânı kesilir!.. Evet, belki sözleriyle sükûta çekilir. Fakat kalbinde bin türlü hiddet, şiddet ocakları kûrüklenmeğe başlar. Artık seni itirâz taraftarı görmesiyle vücûdu malûm olmayan meselede tuttuğu mevki-i ikbâl elinden çıkacak havf ve hulyâsıyla elvân-ı bûkalemûna boyanır... Lâkin kendisini herkese iyi tanıttığı için vaz tertîbinin bozulmasını istemez. Hasbe'l-insâf bir arkadaşının taksîrâtı, hatâsı, sehvi mevzû-i bahs olunca o vakit tilkiler gibi kulaklarını tutar!.. Öteki beriki söylenmeğe başlar. Kendinin

³⁸ Metinde "... ğışlık" şeklinde yazılmış.

ise rûhu o bahiste dolaşır... Zâhirde bahse karışmaz!.. Az sonra sehvi mevzû-i bahs olan muteriz aleyhe tesâdüfünde bıyık altından güler. Bazen hiddet edince sığdıramayarak “Falân kötü adamdır.” yollu bir söz söyler. Başka vakit hani ya öyle bir söz de senin aleyhine sarf etmiş artık siz ile onu bir arada güzel güzel konuşuyor görünce sâhte herîf sizden daha ziyâde mülâtafe tarîkini ihtiyâr eder. Derken planı bozulmasın zu’mıyla aleyhine söylediği zâtı senden ayırır. Çay içirir, ekmek yedirir bazen de bir külâh kapmak için sizlerle kisve-i şeytânete bürünür. Meselâ müntehâb bir günde bütün hem-sınıfıyla birine davet olunca gitmek âdetine muğâyir idüğinden affını istirhâm ile geçiştirir. (s. 57) O hareket-i hayret-efzâsını umûma işittirir, fakat erbâb-ı basireti maznûnâne düşündürür.

Ne ise aradan az zamân geçer bakarsın ki hem-sınıfıyla bulunmak istemediği zâtın diger bir davetinde bulunmuş dalkavuklukla sarhoş eglendiriyor. Mizâca hizmet ediyor. Nâmûsuyla kumar oynayarak kendi ziyânını fark edemeyen, yâhud fark edip de nâmûsuna küsmekle mevki-i ikbâle geçmek isteyen bu kâbiliden birçok alçağa istibdâdın en şiddet-fermâ günlerinde tesâdüf ettim. Ekseriyâ millet meclisinden, ma’muriyet-i vataniyeden bahs ile mezîyet-fürûşluk etmek istiyor... Maalesef birkaçı meyânında bulunup da vatan nâmına cidden bir söz söylenmek istenildiği sırada ödü pathyor. Aç fareler gibi başını yuvasından çıkaramayarak Süleymân “aleyhi’s-selâm” tarafından davet olunduğu rivâyet olunan “kuşçağız” gibi dışisinin yanında deveye hitâben “Haydi sen git ben sonra gelirim. Şâyet icâbetimi tesrî’de ısrâr eder de cânımı sıkıkar isen bacağından tutar seni iki parça ederim.” yollu hayâlâtla uğraşır!..

Dîni, vatani, milleti uğurunda dūçâr-ı felâket olan bir nâmûskâr ile konuşunca dört tarafına hasr-ı nigâh ede ede çarçabuk durduğu yerden kaçır!.. Şu sûretle sâhtekârlıkla vatanperverlik, insâniyet iddiâsında bulunan dîn fukarâsı nâmûssuz herîf dâimâ istikâmetten, (s. 58) vefâdan, sabırdan, sebâttan, hizmetten, bahttan, tâliden dem urmakla vakit geçirir!.. Erbâb-ı hamiyet ve mezîyeti hâline güldürür.

Hulâsa-i arzım:

İnsân, herkese karşı merdâne, vefâkârane sebât ve ciddiyet göstererek lâzıme-i hulkiyeyi cem’ ve tekmile hâdim olmalıdır.

İnsân, her işte metâneti, sabrı, tahâmmülü, teenniye ileri vardırmalı. Cehâletini, alçaklığını herkese yuttururcasına harekât-ı mel’ûnânedan hâlî kalmayan müfsitleri sū-i zannı olanları hakkına tekdirden de korkmamalıdır.

İnsân, anasının babasının bütün erbâb-ı beytinin hâl ve şânına göre muâmele etmelidir.

İnsân, “*În ahsentüm ahsentüm li-enfûsiküm ve-in ese’tüm felehâ...*”³⁹ fermân-ı ilâhisini beyân pek mutabassırâne nazar-ı dikkate getirmelidir.

İnsân,

Lisânü’l-fetâ nısfun ve nısfun fu’âduhu

Fe-lem yebkâ illâ sûretü’l-lahmi ve’d-demi⁴⁰

kelâm-ı hikmet-beyânını okudukça lisânını iyiliğe alıştırmalı kalbini de fenâlıktan kurtarmalıdır.

İnsân, “*Utlubü’l-ilme mine’l-mehdi ile’l-lahdi*”⁴¹ hitâb-ı risâlet-meâbı yâda getirdikçe her dakika çalışmalı, her fenden alışmalıdır.

(s. 59) İnsân,

[fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün]

Ma’rifet hakkın ecell-i lutf-ı sübhânîsidir

İzzetin hâmîsi ma’mûriyetin bânîsidir

Dâ’im eyler zâhir u bâtında taklîb-i umûr

Sanki ahkâm-ı şu’ûnun sâni’-i sâni’sidir (Göçgün, 1999: 375)

Yâdigâr-ı fesâhat-beyânını nazar-ı kemâl u terakkî ile okumalıdır.

İnsân,

Vahrus li-dünyâke ke enneke teîşu ebeden

Ve’mel li-ahirtike fe inneke temûte geden⁴²

Hitâb-ı belâgat-müstetâbını iki dünyânın kadrini takdiren telakkî edivermelidir.

³⁹ “İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz.” (İsrâ, 7)

⁴⁰ “Bir gencin yarısı dilidir, yarısı da kalbidir. Geriye kalan tek şey et ve kan görüntüsüdür.” Züheyr bin Ebî Selmân Divân’ında geçiyor.

⁴¹ “Beşikten mezara kadar ilmi öğrenmeye çalışınız.” Hadis olduğu söylenir. (Karahân, 1991: 182)

⁴² “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya, yarın ölecekmiş gibi ahirete çalış.” *Keşfü’l-Hafa*’da geçiyor, ancak hadis olmadığı söylenir.

İnsân,

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Kimse takdîr edemez âlemde

Kendi mâhiyyetini re'yi ile

Münferid vâsıta-i rü'yet iken

Göremez kendini dîde bile (Göçgün, 1999: 368)

İnsân, "Ve fevka külle zî ilmin 'alîm"⁴³ âyet-i kerîmesini okuduktan, bildikten sonra kendi reyinde musırrâne davranmalıdır.

(s. 60) İnsân,

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Hâtırından çıkmasın dünyâya uryân geldigin

Halkı handân eyleyüp nâlân u giryân geldigin

İktisâb-ı savb-ı fazl et kim bilinsin âkıbet

Halkı giryân eyleyüp şâdân u handân geldigin

Yolundaki kıta-ı rûh-perveri bir hiss-i ibretle okumalı. Hikmetin irâe eylediği tarîka gitmeli, cidden itidâlde yaşamalı, cidden vatan-perver olmalı, cidden insân olmalı!...

Binâen-aleyh bu yedinci levha-i nigâhdan ahz-ı intibâhla tarîk-i hakkâniyet u insâniyeti bi-hakkın takîp ettikten sonra:

Kim ne derse desin!

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Âşık-ı dîdâr-ı Hakkâniyetiz çokdan beri

Her tecellî neş'eşi "kâlû belâ"dan bize

Seng-i a'mâdan husûsâ parçalansa başımız

Dönmeyiz hakdan tecelliler Hudâdandır bize

⁴³ "Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır." (Yusuf, 76)

Nefsini bilseydi bilmişler gibi her ferdimiz
Derdi ta'riz ü ta'arrûzlar hayâdandır bize

(s. 61)

Çünkü biz îmâna mensûbuz hayâ andan çıkar
İttihâda hıdmetin icâbı andandır bize

Hak-perestin yükselir feryâdı arş-ı a'zama
Gelse şâyed derd ü gam âh u gedâdandır bize

Gerçi feryâd-ı gedâdır revnak-ı bâzâr-ı Hak
Dildeki niyyet hakikîdir safâdandır bize

Ehl-i hâlet her gedâyı ağniyâ add eylemez
Gâye-i ağnâ-yı efkâr i'tilâdandır bize

Âkıbet mahbûb olur hakdan kaçan bir gün gelir
Der ki icâd-ı tehâlûfler hatâdandır bize

Âh bilmem hangi gün olsa müyesser i'tirâf
Etse nâ-hak hep tedenniler riyâdandır bize

İllet-i kalbiyyeden mutlak halâsın çâresi
Buğzı terk etmekle tahsîl-i şifâdandır bize

Cihânı teb'îd eder insânların ilm ü hüner
Fazlını tafsîl için takdîr cefâdandır bize

İlleti teşhîs için nabz-âşinâ olmak gerek
Çâre-sâzı ser-firâzı âşinâdandır bize

Ey Hulûsî dehr içinde sen de bir insân mısın
Kim diyor mahsûl-ı câhın cevher-i cândır bize

(s. 62)

Gâyetü'l-elvâh

Uyûn-ı intibâhı min-tarafı'llâh kapalı yanî fikr ü âmâli hayvâniyetle mâli, insâniyetten hâli olan erbâb-ı zunûna şu gâyetü'l-elvâhta bir ders-i mahsûs ibret ise de ne çâre ki onlara karşı levh-i mahfûz keşf olunsa bile yine zann-ı bâtıllarından dönmezler. Maahâzâ ister dönsün, ister dönmesinler ders denildi mi devâm ve ikmâli zımmında müstetirdir. Bu hâlde dinleyiniz: Ey erbâb-ı zunûn güzel dinleyiniz!. Malûm ola ki *-Küllü mürrün devâ'i*⁴⁴ acabâ nedendir!!..

[mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

Gurâbı bî-bâsârlar bülbül-i nâlân zann eyler
Nedendir ba'zı hayvân kendini insân zan eyler

Tayyib-i gâfilin kibr ü gurûru mahz-ı cinnetdir
Marîz-i nâlekârı öldürür nisyân zann eyler

Cehâletle teccessüm eylemiş bir câhile tapmış
Nice câhil görülmüş şeyhini sübhân zann eyler

Hakikat bahrine dalmış diger gavvâs-ı devrânı
Tecennün eylemiş şeytân dahi şeytân zann eyler

(s. 63)

Keser ağnâm mağsûbı mezâlim ehli bayramda
Döker hûn-ı hanâzir hayrına kurbân zann eyler

Denâ'etle yetîmin mâlını dâ'im yutar zâlim
“Azîzün züntikâm”⁴⁵ cürmünü pinhân zann eyler

⁴⁴ Her acı devadır.

⁴⁵ “Allah, güçlüdür ve intikam sahibidir.” (Âl-i İmrân, 4)

Verir mâl-i harâmından fakîre bir yanık ekmek
O hâletten telezzüz-yâb olur ihsân zann eyler

Sadâkat uğruna efkârını hasr eyleyen handân
İnanma hiç sadâkatsizleri şâdân zann eyler

Şükür şeb zevkinin teşdîd ü tahfifin müberrâsı
Mürekkebden ayırmaz merkebi siyyân zann eyler

Ulûm u ma'rifet bigânesi gaflet mu'ammâsı
Yakasız gömlege kâni'leri uryân zann eyler

Kanâ'at hırkası bir sût-re-i kenz-i sa'âdetdir
Kanâ'atsızları insân olan nisvân zann eyler

Faziletten meziyyetden nasîbsizler görülmüş ki
Ecâhil meclisinde ilmîni ummân zann eyler

Çalar âsâr-ı eslâfî okur tevhîd gibi kâzib
Utanmaz sirkatinden kendini irfân zann eyler

Başında müctemi' âlem kadar noksânını görmez
O mecbûr-ı sefâhet âlemi noksân zann eyler

(s. 64)

Basîretten hakîkatden bu gün var hayli mahrûmlar
Görür esrâr kişi Allâhına hayrân zann eyler

O esrâr hangi sırrın cem'idir bilmezse bir gâfil
Hemân mesrûrunu bir âşık-ı mennân zann eyler

Gelince nâm-ı Yûsuf ortaya ma’kûs Zelihâdır
Erişsem devlete der Yûsuf-ı Ken’ân zann eyler

Hulûsî dürre benzetsen kelâmın anlamaz münkir
Edersen hakkı ta’yîn mür sanır tuğyân zann eyler
Zirâ:

-el-Hakku mürrün velev kâne dürrün-⁴⁶ Temmet

SONUÇ

Hulusî-i Bitlisi'nin telif etmiş olduğu “Elvah-ı Seb’a” adlı mensur eseri adından da anlaşıldığı üzere –mukaddime hariç- yedi levha/bölümden oluşur. Daha önce de ifade edildiği gibi eserin yazılış sebebi olarak toplumun uyanmasına, ahlâka, insanlığa ve vatan evlatlarına dinî nasihatler vermek amacıyla yazılmıştır. Aktürk, eserinde özelden genele doğru bir anlatımla “çocukluk âlemi”, “delikanlılık âlemi”, “gençlik âlemi”, “evlilik âlemi”, “aile âlemi” ve “insanlık âlemi” başlıkları altında her zaman ve her toplumda hayati önem taşıyan mevzuları ele alarak toplumsal bir sorumluluk üstlenmiştir. Mütedeyyin olan yazar, kendi hayat görüşü ve tecrübeleri ışığında bu konuları tartışarak okuyucuya belli bir bakış açısı kazandırmaya çalışır. İleri sürdüğü fikirlerini başta âyet ve hadis olmak üzere kelam-ı kibar ve manzum metin örnekleriyle delillendirir.

Yazarın bugüne değin hiç değinilmeyen ve üzerine herhangi bir çalışma hazırlanmayan eski harfli matbu “Elvah-ı Seb’a” adlı eseri günümüz alfabesine aktarılarak gün yüzüne çıkarılmış ve genel okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Çalışmada manzum metinler hariç zorunlu olmadıkça hemze ve ayın harfleri gösterilmemiş ancak metnin tamamında uzun ünlüler gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

Aclunî, İsmail b. Muhammed (1351-52). *Keşfü’l-hafâ*, C. 1-2, Beyrut:

Ahmed b. Hanbel (1992). *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, 2/172, İstanbul: Çağrı Yayınları.

⁴⁶ Gerçek acıdır inci olsa bile.

- ALP, Gökhan (2023). “Kurgudan Gerçekliğe: Edebiyatımızda ve Bir Numune Olarak İnşa Mecmualarında Sebeb-i Teliflere Dair”, *Mecmua* (15), s.s. 72-89.
- ARSLAN, Mustafa Uğurlu; Cigâ Özkan; Tura, Zeki; Demir, Şeyhmus (2020). *Diyarbakirli Divân Sahibi Şairler*. İstanbul: DBY Yayınları.
- BEKTAŞ, Ekrem (2024). Hulusî-i Bitlisî (Aktürk) ve *Terkîb-Bend'i*”, *KÜLLİYAT Osmanlı Araştırmaları Dergisi* (21), s.s.15-30.
- DEMİRBAĞ, Ömer (1999). *Koca Râgîb Paşa ve Divân-ı Râgîb*. Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van:
- ERDEM, Melike (1994). *Bursalı Tâlib ve Divanı Tenkidli Metin ve İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- GÖÇGÜN, Önder (1999). *Namık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*. Ankara: AKM Yayınları.
- GÖZLER, H. Fethi (1987). *Ziya Paşa'nun Terci-i Bend'i İle Terkiib-i Bend'i Üzerine Düşünceler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hulusî-i Bitlisî, (1331-1333). *Elvâh-ı Seb'a*. Kerkük: Kerkük Sanâyi Mektebi Matbaası.
- KAPLAN, Mehmet (1981). “Hürriyet Kasidesi”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Şiir Tahlilleri* C.1, İstanbul: Dergah Yayınları.
- KARAHAN, Abdulkadir (1991). *İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, (1993). (Haz. A. Özek, vd). Ankara: TDV Yayınları.
- Namık Kemal (1327/1911). *Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*. İstanbul: Selanik Matbaası.
- Namık Kemal (1911). “Lisân-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şâmildir”.
- Sadî-i Şirâzî (1373). *Gülistân*. (Tashih: Hüseyin Üstâd Veli), Tehrân: Çap-1 Şafak.
- YILMAZ, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, İstanbul: Kesit Yayınları.